

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)
 רח' האדמו"ר מצאנז 10
 בני ברק

שיעורים ממורנו ורבינו

מרא דאתרא דשכונת "אדמור מצאנז-והסביבה"

מורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

פרשת שופטים – תשפ"ב

התוכן:

1. "שמיטת כספים – ג"י" (ליל שב"ק "שופטים") – שיעור 1

2. "תשובה" (שב"ק "שופטים") – שיעור 2

ניתן לצפות ולהוריד את כל שיעורי מרן הרב שליט"א

באתרנו: <http://pninim.co.il/>

תחת הלינק: [שיעורי הגאון רבי יום טוב זנגר](http://pninim.co.il/)

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ליל ש"ק פ' שופטים תשפ"ב

שמיטת כספים (ג)

גדרים בהפקעת החוב בשמיטה

האם הפקעת החוב היא מעצמו או ע"י המלוה שאומר "משמט אני"

נחלקו הראשונים ביסוד דין שמיטת כספים, אם החוב נפקע כאשר המלוה אומר "משמט אני", וכל זמן שהמלוה לא השמיט את החוב יש חיוב ממוני ושיעבוד על הלוח לשלם, או שהוא אפקעתא דמלכא שהתורה מבטלת כל החובות בסוף שנת השמיטה והחוב נפקע מאליו.

שיטת היראים שאין החוב נפקע עד שהמלוה יאמר "משמט אני"

כ' בס' יראים (סי' רע"ח בדפו"י, וסי' קס"ד בדפו"ח) וחוב שעבר עליו שביעית, הלוח אינו רשאי לעכבו אלא ע"פ המלוה, שכל זמן שלא השמיטו מלוה חייב לפרוע, אלא לוח זמין מלוה לדין שישמט חובו כאשר צוה היוצר, וב"ד יחייבו המלוה לומר "משמט אני" כאשר ציוו חכמים, ואם אינו רוצה לומר משמט אני, יכפוהו ב"ד עד שתצא נפשו (ע' כתובות פ"ו.), ובחול"ל אין כופין משום דכפיה זו היא קנס דממון, ואין דנין דיני קנסות דממון בחול"ל אלא במידי דשכיחא ואית ביה חסרון כיס, והא לא שכיחא הוא.

ביאור שיטת היראים

בדרך אמונה (הלי שמיטה פ"ט ה"א בבה"ל ד"ה מ"ע - באמצע דבריו) הסביר שהיראים ס"ל, דאם החוב פקע מצד עצמו, א"כ מה שייך לומר משמט אני אחרי שכבר אין חוב. אבל ע"ש שהביא קושיית המרדכי (גיטין סי' ש"פ) דמצאנו כעין זה במצוות אחרות, דגם כשנולד לו בכור בעדרו מצוה להקדישו, וכן בעבד עברי מצוה לומר לו צא בסוף שש שנים, וכן מצוה להפקיר השדה בשמיטה אע"ג שהוא הפקר מעצמו (אמנם יש חולקים ע"ז, וס"ל שאם אינו מפקיר בעצמו, אינו הפקר ע"י דרך אמונה הלי שמיטה פ"ד ס"ק קס"ט), וא"כ אפשר גם בשמיטת כספים, אפילו אם החוב פקע מעצמו בכל זאת יש מצוה לומר משמט אני. ותי' בבה"ל דאולי יש לחלק, דבמקום שיש מעשה לעשות, שייך מצוה לומר שמקבל עליו לעשות מה שצריך, כגון בהשמטת קרקעות שהקרקע שלו אלא שצריך שיתן לכל אחד להכנס לשדה ולפתוח להם השערים, ולכן צריך שיאמר שמפקיר הקרקע, וכן כשנולד לו בכור בעדרו, יש מצוה להביאו לכהן ולכן מצוה להקדישו לנהוג בו כדין בכור, וכן בעבד עברי שיש מצוה שיעניק לו, לכן כשאומר לו "צא" מקבל ע"ע לנהוג בו כדין עבד שיוצא שיעניק לו, אבל בחוב בשביעית שאין שום דבר לעשות, דכיון שאם יתבענו הוא גזלן, לכן מוכח דאם נאמר דפקע החוב מעצמו, לא שייך תו לומר משמט אני, וזה הכריח היראים לומר שהחוב לא פקע מעצמו.

שיטת הראשונים שהחוב נשמט מאליו בסוף שנת השמיטה

אבל רוב הראשונים ס"ל שהחוב נשמט מאליו, בין אם המלוה רוצה ובין אם אינו רוצה, ובספר התרומה (שער מ"ה ח"א אות ה') הביא בשם הרמב"ן, דאפילו אם המלוה יעבור על דברי תורה ויתבע חובו אחר שביעית, הלוח פטור, שכבר נפטר שיעבודו לגמרי, ומוציאין מן המלוה ומחזירין אותו ללוח, וכן גם מבואר בשו"ת הרא"ש (כלל ע"ז סי' ד'), וע"ע אריכות בזה בשער משפט (ריש סי' ס"ז).

מצות השמטת כספים בפועל

כ' הרמב"ם (הלי שמיטה פ"ט הכ"ח) כל המחזיר חוב שעברה עליו שביעית, רוח חכמים נוחה הימנו (ע"ש בדרך אמונה ס"ק קנ"ח שהביא מחלוקת הראשונים, ד"י"א אם לא החזיר אין רוח חכמים נוחה הימנו, ו"י"א דלכתחילה אינו זקוק

להחזיר, ומי"מ אם החזיר החוב משום שאינו רוצה ליהנות מממון אחרים, רוח חכמים נוחה הימנו, ועי"ע באג"מ חו"מ ח"ב סי' ט"ו בד"ה הנה בדבר, שנקט שאם הלוה אינו מחזיר את החוב, הוא מעשה עוולה מצידו), וצריך המלוה לומר למחזיר "משמיט אני". אמר לו "אעפ"כ רצוני שתקבל" יקבל ממנו שנאמר "לא יגוש" והרי לא נגש, ואל יאמר לו "בחובי אני נותן לך", אלא יאמר לו "שלי הם, ובמתנה אני נותן לך".

אם הלוה לא אמר אעפ"כ, לא יטול המלוה המעות ממנו, אע"פ שהוא רוצה להחזיר לו (שו"ע סי' ס"ז סל"ו), ומי"מ יכול לסבב עמו בדברים עד שיאמר אעפ"כ (רמב"ם פ"ט הכ"ט), א"נ יכול לספר לאחרים שהם ילכו ללוה ויאמרו לו שיאמר אעפ"כ (דרך אמונה שם ס"ק קס"ה), ולשיטת רש"י יכול אפילו לתלות אותו עד שיאמר אעפ"כ, והש"ך (סי' ס"ז סק"א) כ' שהמיקל כשיטת רש"י הרי זה זריז ונשכר.

מחלוקת האחרונים אם המלוה שגבה החוב אחרי שמיטה יש לו גזל בידו

המנ"ח (מצוה תע"ז סק"ד) הוסיף, דלפ"ז מי שתובע את חובו אחרי שמיטה וגובה אותו (באופן שלא כ' פרוזבול), חוץ מלעבור על עשה ול"ת של שמיטה, גם עובר על גזל כיון שהחוב נפקע באפקעתא דמלכא, והוא צריך להחזיר המעות, וגובין מנכסיו, ואפילו אם מת גובין מהיררשים כמו שגובין גזל שבידם.

ועי"ע בשו"ת התעוררות תשובה (ח"א סי' קנ"א – ובנדמ"ח ח"ד חו"מ סי' י"ב) שדייק מהרא"ש והטור שהמלוה צריך להחזיר ללוה מה שגבה שלא כדין, ואם לאו גזל הוא בידו, דהרי הקב"ה הפקיר ממון זה של המלוה שהי' ביד הלוה, ולא דמי לאב שצוה לבניו לעשות איזה דבר בממון ירושתו, דמצוה עליהם לקיים דברי אביהם, ואם לא קיימו, אע"פ שלא קיימו המצוה אבל אין הממון גזל בידם, דשאני התם דמה"ת ממון ירושה שייך להם מיד בפטירת אביהם ואין לאביהם כח בממון זה, אלא שמצוה עליהם לקיים מצוותו, משא"כ בשביעית דאפקעתא דמלכא היא ובא ליד המלוה באיסור וגזל בידו, ועי"ע בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' תשע"ה) ושו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן (סי' רנ"ו) ולבוש (חו"מ סי' ס"ז) דס"ל דאפילו אם שמיטת כספים בזה"ז דרבנן, מ"מ עובר על איסור גזל מה"ת דהרי הפקר ב"ד הפקר הוא מה"ת.

אבל כמה אחרונים (עטרת משה ה' פרוזבול סק"ה, שו"ת משנה הלכות ח"ד סי' ר"ג) חולקים על המנ"ח, וכתבו שגביית חובות אחרי שמיטה הוא כדין גביית ריבית, דמצד הדין המעות קנויין לגובה, אלא דרמי עליה חובת חזרה מדין ריבית. וי"א (שמיטת כספים כהלכתה פ"א הערה ט') שאם הלוה פורע לו את החוב ברצון גמור, פשיטא דקנאם לגמרי, אבל אם המלוה גובה ממנו בע"כ, או אפילו אם נותן לו מדעתו משום שחושב שחייב לו, ואם היה יודע ששביעית הפקיעה את החוב, לא היה נותנם, בכה"ג הוי גזל בידו ע"ש.

האם בעלי תשובה שלא כתבו פרוזבול חייבים להחזיר מה שעברו וגבו אחרי שמיטה

ונו"מ טובא בכל זה בבעלי תשובה שלא הקפידו בשמיטות שעברו בקיום מצות שמיטת כספים כהלכתה, שיצטרכו להחזיר כל החובות שגבו שלא כדין לפי המנ"ח ודעימי' דס"ל שהכסף הוא גזל בידם.

בשו"ת מנחת שלמה (ח"ג סי' קל"ב סק"ט אות ב') כ' כמה וכמה צדדים להקל על הבעל תשובה שלא יצטרך להחזיר מה שגבה בשנים קודמות.

א. המלוה הוא מוחזק בכסף, ויכול לומר קים לי כשיטת היראים שהתורה רק חייבה המלוה לומר שהוא משמט החוב, אבל אינו אפקעתא דמלכא, אלא שכי' דאפשר לא שייך לומר קים לי כיון שרוב הראשונים לא ס"ל הכי.

ב. כיון שהיה יכול להתנות "על מנת שאתה לא תשמטני בשביעית", כמבואר ברמב"ם (פ"ט ה"י) וז"ל המלוה את חברו והתנה עמו שלא תשמטני בשביעית, הרי זה נשמט, שאינו יכול לבטל דין השביעית. התנה עמו שלא ישמיט הוא חוב זה ואפילו בשביעית, תנאו קיים (אבל עי' בפת"ש חו"מ סי' ס"ז סק"ב בשם רבינו החת"ס ז"ל, דאפילו אם הלוה מרוצה, והמלוה מלוה לו בתנאי זה, עביד איסורא ועובר על השמר לך פן יהי דבר וכו', דאל"ה לא הי' צורך לתקן פרוזבול כדי שלא ימנעו מלהלוות, דהוי יכולים להתנות כן בשעת ההלוואה, אעכ"ל דהיא גופא דבר בליעל, וע"ש בפת"ש וכן בדרך אמונה ה' שמיטה פ"ט הכ"ו בבה"ל שהשיגו על החת"ס, וכי' דמהראשונים משמע שמותר לו להתנות כן) שכל תנאי שבממון קיים, ונמצא זה חייב עצמו בממון שלא חייבתו תורה שהוא חייב עכ"ל, א"כ אנן סהדי דאדעתא דישמט החוב לא הי' מלווהו וממילא נחשב כאילו התנו.

ג. יש מקום לומר דאע"פ שהמלוה הוא עבריון, אבל סו"ס הוא בעלים על כספו, ואם היו מזכירים לו ענין של שמיטה לא הי' מלווהו, וא"כ אפילו אם הלוחה הי' בא בשעתו בטענה ששמיטה השמיטה את החוב, יש מקום לומר שהלוחה גזל מן המלוה כיון שברור הדבר דאדעתא דהכי לא הי' מלווהו, והרי גזילה אינה נשמטת, ועוד יותר דגם הלוחה הי' מסכים ללוות באופן שיהא חייב לפרוע החוב, וא"כ אפשר דנחשב כאילו התחייב לפרוע גם אם שביעית משמטת, וכעין מה שמצאנו באתרוג ביו"ט ראשון של סוכות, דאפילו אם לא נתנו לו במתנה ע"מ להחזיר, אגן סהדי דנחשב כהתנה, וא"כ ה"ה בנד"ד, אבל למסקנא סיים שם שהוא עדיין מסופק בדבר וצ"ע.

בשו"ת שבט הלוי (ח"ט סי' רצ"א סק"ד) כתב, כיון דשמיטת כספים בזה"ז היא רק מדרבנן, ומה"ת צריך להחזיר החוב, ורק משום הפקר ב"ד א"צ להחזירו (לכאורה יש להעיר דאחרי הפקר ב"ד, מה"ת הכסף שייך ללוה), והוא הי' בגדר שוגג, דהרי כשהי' בעל עבירה לא ידע ממצוה זו, ועוד דשנינו במתני' בשביעית (פ"י מ"ט) דהמחזיר חוב בשביעית רוח חכמים נוחה הימנו, ובודאי הלווים שהחזירו לו חובותיהם היו אומרים אעפ"כ (ואע"פ שלא היו שומרי תורה ומצוות, מ"מ לא היו מנצלים זכותם ששביעית משמטת, משום שאז אחרים לא יתעסקו אתם יותר), ועוד דמסתמא אינו יודע למי הוא חייב וכמה חייב להם, יש מקום לצדד דבכה"ג לא תקנו שיחזיר הכסף מדין גזל.

בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סי' תש"ח) לימד זכות שא"צ להחזיר הכסף שגבה כשעדיין לא הי' שומר תורה ומצוות, מדכתיב "ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידיך", וכיון שבדרך כלל גם הלווים היו מחללי שבח בפרהסיא בזמן שהמלוה גבה את חובו אחרי שמיטה, א"כ אין להם זכות להשתמש בתורה לטובתם להפטר מחוב שלהם, ומקרא מלא כתיב "אחיך", והיינו בר מצוות, וא"כ הוא פטור לשלם ואין לחייבו להחזיר מה שגבה מהם, אפילו בא"י ששמיטה נוהגת בזה"ז מדרבנן לכו"ע.

בשו"ת משנת יוסף (הנדמ"ח ח"ד סי' לו) ג"כ דן בשאלת הבעל תשובה, והביא משאחז"ל בב"ק (צ"ד): דהגזלנין ומלוי ריבית שהחזירו אין מקבלין מהן כדי שלא ימנעו מלעשות תשובה, והמקבל מהם אין רוח חכמים נוחה הימנו, אבל תוסי' שם כ' דהיינו דווקא באנשים שרוב עסקם ומחיתם בכך, והיו ניזונים בגזל וריבית ומתפרנסים בכך כל ימיהם, אבל הגזול או מקבל רבית באקראי בעלמא מקבלים מהם, וכן נפסק להלכה בשו"ע (יו"ד סי' קס"א ס"ז, וחור"מ סי' שס"ו ס"א).

לפ"ז מי שלוח באקראי, ולא עשה פרוזבול, וגבה חובו אחרי שביעית, הרי הכסף הוא גזל בידו וחייב להחזירו ללוה, או לבקש ממנו שימחול לו, אבל חנווני או סוחר שנותן סחורה באשראי ויש לו הרבה בעלי חובות (באופן ששביעית משמטת החוב ואין לו היתר של הקפת החנות ואכמ"ל), הרי זה דומה לגזלנים ומלוי ברבית שרוב עסקיהם ומחיתם בכך ואין מקבלים מהם, כדי לפתוח לו דרך תשובה, אבל הש"ך בה"ל רבית (יו"ד סי' קס"א סק"ג) הביא בשם הריב"ש, דמ"מ הם חייבים להחזיר לציי"ש, וא"כ בנד"ד לפעמים לא יספיק לו כל הונו של הבעל תשובה להחזיר כל החובות שגבה שנשמטו בשביעית, ולא יוכל לצאת ידי שמים, וא"כ הרי זה דומה למשאחז"ל שלא לקבל מהם, והמקבל מהם אין רוח חכמים נוחה הימנו.

היוצא מדברי הפוסקים, דיש לדון להקל בנד"ד מארבע טעמים שונים:

א. בשו"ת חת"ס (חור"מ סי' קי"ג) כ' וז"ל בזמניהם שהיו נזהרים בשמיטת כספים, והדין הפקיע ממונו של לוח שלא מרצונו, ולזה צריכים ב"ד חשוב, אבל השתא שאין העולם נזהרים ויודעים מזה כלל, ולא עלה על דעת הלוח כלל שיהי' שביעית משמטתו, ואפילו אי נאמר לו הדין, מ"מ הו"ל ממש אומדנא דמוכח כאילו התנה ע"מ שלא תשמטני בשביעית עכ"ל. והוכיח בשו"ת משנת יוסף בכמה ראיות, שהחת"ס מיירי ביראים ושלמים שומרי תורה ומצוות שלא שמו לב לעשות פרוזבול, ולכן אגן סהדי שאילו ידעו משמיטה בודאי היו מלויים בהיתר והיו מתנים תנאי, אבל בחילונים שאינם מקיימים כלום, ועוברים על עבירות חמורות רח"ל, א"כ מה שלא כתב פרוזבול אינה הוכחה דהוי כאילו התנה, דמה שלא כתב פרוזבול הוא כמו שעושה שאר עבירות. אלא די' לחלק בין בעל תשובה, שבהיותו חילוני עבר על התורה בשאט נפש, דלא שייך לומר אצלו אגן סהדי שהי' עושה תנאי, משא"כ בחילוני דבדיעבד ניחא לי' לעשות בדרך היתר, דלא שביק היתירא ואכל איסורא, אולי י"ל דאם היו מציעים לו לכתוב פרוזבול בכדי שמסחרו יהי' בדרך היתר, הי' מסכים לעשות פרוזבול, א"כ כיון שהלוח סתם על דעת לשלם, וחלק ממעשיו עושה דרך היתר,

בפרט אם יש לו לקוחות דתיים (כעין מה שהבנקים הסכימו לעשות היתר עיסקא מה"ט), בחילונים כאלה שייך לומר אכן סהדי שהיו מתנים ע"מ שלא תשמיטני, והם נכללים במש"כ החת"ס.

ב. לפי"ז יש להוסיף עוד היתר לפי מה דנפסק בהל' רבית (ויד"ד סי' ק"ס ס"ה), אם לקח ממנו רבית וצריך להחזירו לו, מועלת מחילה לפוטרו כמו בכל גזל, וא"כ גם החוב שנשמט שנמצא אצל המלוה בגזל, וחייב להחזירו ללוה, יכול הלוה למחול למלוה שלא יצטרך להחזירו, אבל המלוה אינו יכול לבקש מחילה מהלווים אא"כ הם אנשים דלא שביק היתירא ואכל איסרא, ויסכימו לוותר על החובות שחייב להחזיר להם.

ג. כאשר המלוה קיבל תשלום חובו מהלוה אחרי שמיטה, שניהם לא ידעו משמיטת כספים, ולכן אע"פ שמעיקר הדין המלוה חייב להחזיר מה שקיבל מהלוה, והרי הוא בידו בגזילה, אבל סו"ס יש כאן יאוש הלוה וממילא קנאו המלוה, ואע"ג דקיי"ל דסתם גזילה אינה יאוש בעלים (עי' שו"ע חו"מ סי' שס"א ס"ג), הסביר שם הסמ"ע משום שהנגזל ידע מי הגזלן ויוציא הגזילה מידו במשפט, משא"כ בנד"ד ששניהם היו חילונים, והלוה חשב שהוא פורע חובו, וגם כשחזר בתשובה מתיאש מלתבוע את המלוה שיחזיר לו את חובו.

ד. אם מדובר במלוה ולוה בחו"ל, יש לצרף שיטת התרוה"ד דלא נהגו בשמיטת כספים שם, ולא כתבו פרוזבול, ואע"פ דלהלכה רוב הראשונים חולקים על התרוה"ד, מ"מ בבעלי תשובה דידן יש להם אילן ליתלות בו להקל להם, ולא לחייבם להחזיר כל החובות שגבו שעברה עליהם שמיטה.

אבל למסקנא כ' בשו"ת משנת יוסף, כיום אכשור דרא, ונוהגים לכתוב פרוזבול ואין להקל בזה, וגם החוזרים בתשובה הידור הוא להם לתקן, בבקשת מחילה מהלוה, או שיחזירו החוב שנגבה. עוד יש לציין שבדרך אמונה (פ"ט הכ"ח בבה"ל ד"ה משמיט) כ' בסו"ד שהבעל תשובה שגבה החוב לפני שחזר בתשובה ולא אמר משמט אני, צריך להחזיר את כל המעות, דהו"ל גזל גמור.

מי חייב בשמיטת כספים

נשים

נשים מצוות על הלאו דלא יגוש כמו שהן מצוות בכל ל"ת שבתורה, ולכן אחרי שמיטה אסור להן לתבוע חוב שחייבים להן אם זמן הפרעון הי' לפני סוף שנת השמיטה, אבל הפוסקים דנו אם הן מצוות במצות עשה של "שמוט" כיון דלכאורה היא מעשהז"ג, ונ"מ טובא אם הלוה יבא אחרי שמיטה לפרוע את חובו, אם הן חייבות לומר "משמט אני".

והנה יש מקום לדחות, דכיון שלאחר שנת השמיטה המצוה קיימת לעולם, א"כ אין זה מוגדר כמעשהז"ג, וכעין הסברא שהזכיר תוס' בקידושין (כ"ט. ד"ה אותה) דהפטור של נשים במצות מילה אינה מדין מעשהז"ג, דהרי מיום השמיני והלאה אין הפסק לחיוב המצוה, אבל בדרך אמונה (פ"ט ה"א בה"ל מצות) נקט כדבר פשוט שהיא מעשהז"ג, והסביר (ע"ש בשיח אמונה הערה 9), כיון שהזמן גורם חובת ההשמטה, נחשב כמעשהז"ג, ועוד דאם החוב פוקע ממילא, נמצא שכל עיקר המצוה הוא רק בזמן חלות ההשמטה, ואח"כ ממילא כבר אין החוב קיים בעולם ואין מה לגבות.

בשו"ת בנין שלמה (ח"ב חו"מ סי' א' עמוד שצ"ד) כ' שהן פטורות כמו בכל מעשהז"ג, והביא שאחיו בשו"ת ראשית בכורים (ח"ב סי' א' עמוד נ"ו) נסתפק בזה, וכי דאולי יש לדרוש היקישא דכל שישנו בלאו ד"לא יגוש" ישנו במ"ע ד"שמוט", אבל בראשונים מוכח שנשים מצוות במ"ע זו, דהרי בשה"מ להרמב"ם (בסוף מנין מ"ע) מנה ששים מצוות הכרחיות, וארבעים ושש מהן גם נשים חייבות בהן, ובתוכן מנה גם מצות שמיטת כספים, וכן במצות שמיטת כספים (מ"ע קמ"א) לא כ' שנשים פטורות, וכן מבואר בחינוך (מצוה תע"ז ומצוה ת"פ).

בספר המקנה בקידושין (ל"ד: תוד"ה מעקה) הוכיח דמה שנשים פטורות ממעשהז"ג היינו דווקא במ"ע שאין עמה לאו, אבל אם יש עמה לאו נשים חייבות גם על המ"ע, ולפי דבריו כיון שנשים מצוות בלאו דשמיטה הן ג"כ מצוות במ"ע. עוד סברא כ' האחרונים, כיון דלרוב הראשונים שמיטת כספים היא

אפקעתא דמלכא (ולא כשיטת היראים שהמלוה משמט החוב במה שאומר משמט אני), הרי המנ"ח (מצוה פ"ד סק"א) כ' דאם שמיטת קרקעות היא אפקעתא דמלכא גם נשים חייבות, אי"כ ה"ה י"ל בשמיטת כספים.

למעשה אם אשה הלוותה לחברתה, אפילו אם היא עובדת ומפרנסת את בעלה, פסק מרן הקה"י זצ"ל (ארחות רבינו ח"ב עמוד שפ"ו) דכל זמן שלא אמרה איני ניוזנית ואיני עושה, הכל שייך לבעלה, וההיכ"ת שאשה נשואה תצטרך לעשות פרוזבול, הוא רק עבור הכסף שהלוותה לפני שהתחתנה, או שהלוותה כסף שאין לבעלה זכות בו (ע' דרך אמונה ה'י שמיטה פ"ט ס"ק קי"א).

כמו"כ אם יש לה חשבון בנק נפרד שהוא בבעלותה הפרטית, ואין לבעלה רשות בממון הנמצא שם, תעשה פרוזבול בעצמה, או שבעלה יעשה עבורה מדין זכין לאדם ויודיענה על כך, או שתמנה בעלה שליח לעשות פרוזבול עבורה (מרן הגרשז"א זצ"ל בשלחן שלמה על שביעית עמוד רח"צ). אבל מרן הגריש"א זצ"ל ס"ל, דגם אם יש לה כסף מופקד בחשבון משותף, ובעלה יש לו אפשרות להוציא, כיון שעל פי דין הוא שייך לה, אינו נכלל במה שבעלה מוסר חובותיו לבי"ד, והיא צריכה פרוזבול בעצמה וכמו שיתבאר (משנת הגרי"ש עמוד קנ"ה).

כמו"כ אם יש קרנות פנסיה וגמל של אשה המתפרנסת, באופן שאין לבעלה זכויות בהן, ויש לה האפשרות להוציא את הכסף בתוך הזמן, צריכה לעשות פרוזבול (משנת הגרי"ש שם).

פועל ששולמו לו בשנה השמינית הפרשים של המשכורת עבור עבודה בשנת השמיטה

אשה שעובדת בהוראה שלא עשתה פרוזבול, וקיבלה הפרשים או החוזרים ממשרד החינוך בתחילת השנה השמינית על מה שהיו חייבים לה מעבודתה בשנה השביעית, אי"צ להחזיר את הכסף, והסביר מרן הגרשז"א זצ"ל שכסף זה אינו בר נגישה, כיון שבגופים הללו הרגילות הוא שנוטלים ממך בחודש אחד, ומחזירים בחודש אחר, והעובדים במסגרות אלו אינם יכולים לתבוע את הכסף הזה (שלחן שלמה עמוד ד"ש).

האם שמיטה משמטת כתובת אשה

כ' הרמב"ם (פ"ט הי"ג) המגרש את אשתו או שמת לפני שנת השמיטה, אין כתובתה נשמטת, כיון שהיא כמעשה ב"ד, או משום שאינה דרך הלוואה (שו"ע אהע"ז סי' ק"א ס"א, וחוי"מ סי' ס"ז ס"ז), אבל הרמב"ם הוסיף שאם כבר נפרעה מקצת מהכתובה נשמטת, והסביר בדרך אמונה (שם סקע"א) בשם רש"י בגיטין (י"ח.), כיון דגליא דעתה שעומדת ליגוש ולפרוע, נעשית כמלוה.

קטנים – תכנית חסכון ע"ש הקטן

נחלקו הפוסקים אם שמיטה משמטת חוב של קטן שהלוה, כגון שהי לו מעות בירושה או בשכר פעולה (ע' סנהדרין ס"ח: תוד"ה קטן). בשו"ת מהרשד"ם (חוי"מ סי' ס"א) וכן בתומים (סי' ס"ז סק"ה) כתבו, כיון שקטנים לאו בני מיעבד מצוות, ממילא אין שמיטה משמטת חובותיהם, אבל כמה אחרונים חולקים עליהם (ע' מני"ח מצוה תע"ז סק"ב, ושו"ת כת"ס חוי"מ סי' ט' ד"ה יתומים) וסוברים דכיון שרוב הראשונים ס"ל דשביעית היא אפקעתא דמלכא, ממילא גם חובות של קטנים נשמטו, וכן פסק מרן הגריש"א זצ"ל (דרך אמונה ה'י שמיטה פ"ט צה"ל ס"ק שלי"ז). והנה לכאורה יש לדייק בשו"ע כשיטת המחמירין, דהרי נפק בשו"ע (סי' ס"ז סכ"ח) יתומים קטנים שיש להם מלוה ביד אחרים, אי"צ פרוזבול, והסביר הסמ"ע (סק"ג) משום שב"ד הם אביהם של יתומים, וכל אשר להם כמסורים לב"ד דמי, ואי"כ משמע שרק בקטנים שהם יתומים יש קולא זו, משמע דבקטן שאינו יתום, שמיטה משמטת את החוב.

אבל העירו האחרונים דמבואר בשו"ע (חוי"מ סי' רל"ה ס"ב), מעשה קטן כגון מכירות ומתנות והלוואות אינם חלים אם יש לו אב או אפוטרופוס, ואי"כ אם אין שם הלוואה על מה שהלוה, ממילא לא שייך שמיטה תשמט החוב.

בדרך אמונה הנ"ל (פ"ט צה"ל ס"ק שלי"ז) כ' די"ש נ"מ טובא בכל זה לגבי חסכונו ששמים בבנק ע"ש הקטנים ועבורם, שאביהם צריך לעשות להם פרוזבול בב"ד מדין אפוטרופוס, אבל כ' דעדיף לסדר שזמן הפרעון יהיה לאחר ר"ה של שמינית, וסיים שם דבדיעבד אם לא עשה הני עצות, יש לדון שמ"מ יכול לגבות החוב. אמנם י"א שקטנים אי"צ לעשות פרוזבול בפני עצמם, משום שחובותיהם נכללים בפרוזבול שעשה אביהם, משום שידו כידם, וממונם קנוי לו (שמיטת כספים כהלכתה פכ"א ס"א).

בשנים האחרונות ביטוח לאומי מפקידים כסף בתכנית חסכון לטובת כל ילד עד גיל 18, וי"א שצריך לעשות פרוזבול להם, משום שיש זכות לשנות מהשקעה להשקעה, ואע"פ שאין שום אפשרות לקבל פרעון של הכסף עד שהקטן יגדל, מ"מ נמצא שאפשר ליגוש את הלוח, אבל י"א כיון שלמעשה אין שום אפשרות לקבל הכסף לפני ר"ה, מהיכ"ת נאמר שצריך לכתוב פרוזבול, בפרט שיש גדולי הפוסקים הנ"ל הסוברים שקטן א"צ פרוזבול כלל, ובנוסף לכך לשיטת התומים (סי' ס"ז סק"ה) כל מקום שיש שעבוד נכסים על הלוח בלא גוף, אין דין שמיטה, ולכן אפילו אם ראוי להחמיר בזה, בודאי סגי לכתחילה שיוסיף בפרוזבול שלו, שמוסר לב"ד גם כל כל החובות של בניו ובנותיו הסמוכים על שלחנו, מדין אפוטרופוס לילדים פחות מבר מצוה, או מדין שליח לילדים מעל גיל בר מצוה.

מלוח שאינו שומר תורה ומצוות שתובע חובו אחרי שביעית

מי שחייב כסף לחילוני שמסתמא לא כתב פרוזבול, ישתדל לפרוע חובו לפני סוף שנת השמיטה כדי שלא להכשיל המלוח בלאו דלא יגוש. אם לא הצליח לפרוע חובו לפני ר"ה, מעיקר הדין אין איסור על הלוח לפרוע חובו למלוח שתובעו, משום שהמ"ע של "שמוט" והלאו של "לא יגוש" נאמרו למלוח ולא ללוח, וכמש"כ רבינו בחיי (פ' ראה ט"ו ב') וז"ל שלא הזכיר הכתוב ללוח שלא יפרע את חובו, כמו שעשה ברבית שמנע לשניהם כענין שכתוב "לא תשיך אחיך" שהיא אזהרה ללוח, אבל בשמיטה לא הזהיר אלא למלוח שלא יגוש את הלוח לפרעו, ולא ינהג אדנות בעצמו להכריחו על פרעונו עכ"ל, וכן מבואר בשו"ת הרא"ש (כלל ק"ח סי' ז') שכ' דעבירה היא למלוח אם יגבה חובו בלא פרוזבול, אבל אין ללוח נשיאות עון אם יפרע חובו בלא פרוזבול.

אלא דיש לדון, דאמנם המלוח כבר עבר על "לא יגוש" בעצם תביעתו אפילו אם הלוח לא ישלם לו, אבל אם ישלם לו הרי הוא מכשילו לעבור במ"ע של "שמוט" וממילא הלוח עובר בלפני"ע, וקשה למה הרא"ש ורבינו בחיי לא הזכירו איסור זה. בשו"ת עמק התשובה (ח"א סי' קס"ז סק"ג) הביא רא"י, דכמו שמצאנו בהל' רבית (יו"ד ריש סי' ק"ס) שהלוח עובר בלפני"ע, ממילא ה"ה כאן, אבל סיים, כיון שהרמ"א (ח"מ סי' ס"ז ס"א) הביא שיטות דאין שמיטת כספים נוהגת בכלל בזה"ז, א"כ אין הלוח עובר בלפני"ע כיון שהמלוח יש לו על מי לסמוך, וסיים דזה לימוד זכות בזמנינו כשבאים לשלם למומרים שקשה לדבר אתם שיאמרו "משמט אני". אבל בכל זאת אם עדיין לא פרע חובו לפני ר"ה, י"א שיזדרז מיד אחרי ר"ה ללכת למלוח ולפרוע לו מה שחייב לו, אלא שיאמר לו בפירוש שאינו נותן לו הכסף בפרעון החוב אלא במתנה גמורה, ואם המלוח כבר תבעו אחרי שמיטה, ישתדל לפרוע לו בהקדם כדי שלא יבא אליו לתובעו פעמים נוספות ויעבור כל פעם על "לא יגוש", וכשישלם לו יתן לו המעות בתורת מתנה גמורה (ספר שמיטת כספים כהלכתה פ"ד סי"ג).

אבל לכאורה עצה זו לפרוע לו בתורת מתנה ק' טובא, דמה הרויח הלוח במה שנותן לו מתנה, דבשלמא הא דשנינו בגיטין (ל"ז:) ונפסק ברמב"ם (הל' שמיטה פ"ט הכ"ח) דאם המלוח אמר ללוח משמט אני, והלוח אמר לו אעפ"כ רצוני שתקבל, לא יאמר לו בחובי אני נותן לך אלא יאמר לו שלי הם ובמתנה אני נותן לך, ובדרך אמונה שם (סי' קע"ז) הביא בשם הרמ"ה והריטב"א בגיטין שאם בתחילה בא הלוח ואמר למלוח במתנה אני נותן לך, אין המלוח צריך לומר משמט אני, התם מיירי שהמלוח רוצה לקיים המצוות. אבל בנד"ד אם יאמר לו שנותן לו במתנה, יכול החילוני לחזור למחרת ולתבוע פרעון החוב שעדיין לא נפרע, אא"כ נאמר שזו היא העצה הטובה ביותר, ואה"נ אינו יכול להיות בטוח שהמלוח החילוני לא יתבענו שיפרע את חובו, ולכן אם לא הצליח לפרוע החוב לפני ר"ה, יכתוב פרוזבול עבור המלוח, ויזכהו למלוח בגדר זכין לאדם שלא בפניו, ולסמוך על הפוסקים הסוברים דשייך לעשות כן.

עוד העירו לי, דאפשר יש ליעץ ללוח, שאם החילוני תובע ממנו פרעון חובו אחרי ר"ה, ישלם לו ויכוון שנותן לו מתנה ולא לשם פרעון חובו, דהרי הרמ"ה והריטב"א ס"ל דבכה"ג אין המלוח צריך לומר "משמט אני", ואע"פ שהחילוני חושב שהוא מקבל פרעון חובו, וא"כ שוב נכשל הלוח בלפני"ע שמכשיל המלוח בנתכוון לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה, זה אינו, לא מיבעי לשיטת הב"ח והפרישה (ח"מ סי' ע"ד) דס"ל דאם הנכשל עובר בשוגג אין המכשילו עובר בלפני"ע, אלא אפילו לשיטת שו"ת פרי יצחק (ח"א סי' מ"ח) ודעימ"י החולקים, אבל כשמכשילו באיסור של נתכוון לאכול בשר חזיר וכו' קיל טפי, דהתם האיסור הוא כוונתו למרוד בה', וא"כ במלוח חילוני שאינו יודע בכלל שיש חיוב של שמיטת כספים, אין זה נחשב כמרידה, וממילא הלוח אינו עובר על לפני"ע.

קיום מצות שמיטת כספים למי שכבר כתב פרוזבול

כ' הבן איש חי (שנה א' פ' כי תבא סכ"ו) וז"ל יש מתחסדין אחרי שכתבו את הפרוזבול, מלוה סך מה לחבירו שלא יחול עליו הפרוזבול כיון שהלוהו אחרי שעשה הפרוזבול, ואז אחרי ר"ה כשחבירו ירצה לפרוע את חובו, יאמר לו "משמט אני" ולא יקבלם ממנו, ויאכל הלוה וישמח במעות אלו, וישמח המלוה במצות שמיטת כספים שקיים אותה בפועל, וכן הנהגתי מצוה זו פה עירנו בגדאד, אשריהם ישראל אוהבי מצוות ה' ועושים אותם בשמחה, על כן טוב שתלווה האשה בערב ר"ה ככר או שתים לחבירתה, ואחר ר"ה כשתפרע לה תאמר לה "משמט אני" עכ"ל. אמנם מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל כי דלפי השיטות ששמיטת כספים היא אפקעתא דמלכא, כבר מקיים המצוה במה שאינו תובע החוב (מועדי הגר"ח ח"ב סי' תת"כ), ומ"מ בודאי יש קצת מצוה אם יאמר "משמט אני" (דרך אמונה פ"ט הכ"ח בבה"ל ד"ה משמיט).

בדרך אמונה (הלי שמיטה פ"ט סקפ"ה) הביא עצה זו, והוסיף שלא יקבע זמן הפרעון אחר ר"ה, אלא שיוכל לתובעו אפילו מיד. והוסיף עוד עצה, שבשעת כתיבת הפרוזבול, משאירים חוב אחד כדי לקיים מצות שמיטת כספים, ויכתוב בפרוזבול חוץ מחוב פלוני, או חלק מהחוב. בשו"ת שבט הלוי (ח"י סוסי' ר"י) כי דאמנם עצה זו משנת חסידים היא, אבל אין לדרוש כן ברבים, אבל יש לציין שהסמ"ע (סי' ס"ז סק"כ) כבר כי שיש מנהג לקיים מצות שמיטת כספים דווקא ע"ש.

חובות שאין שמיטה משמטת

חוב שזמן הפרעון אחרי שביעית

כ' השו"ע (חור"מ סי' ס"ז ס"י) המלוה את חבירו וקבע לו זמן לעשר שנים או פחות או יותר, אין שביעית הבאה בתוך הזמן משמטתו, דהשתא לא קרי ביה לא יגוש. מקור האי דינא הוא סוגי' במכות (ג.), והתם איכא תרי לישני אם שביעית משמטת חוב שזמן הפרעון הוא אחרי שמיטה, ולהלכה נחלקו הראשונים אי קיי"ל כלישנא קמא או כלישנא בתרא. הרמב"ן והרא"ש שם הסבירו דקיי"ל דאין שביעית משמטת משום דשביעית בזה"י דרבנן, ולכן אזלינן לקולא. הב"י (חור"מ סי' ס"ז סק"ג) הקשה דהא קיי"ל דבספיקא דממונא א"א להוציא ממון מהנתבע, וא"כ למה אין שמיטה משמטת, ות"י דשמיטה איסורא היא ולכן מקילין כיון דבזה"י שמיטה דרבנן, ואע"ג דלגבי ממונות יוצא חומרא לנתבע, מ"מ כיון דבעיקרא דדינא לא אתי למיבעי אי מפקינא ממונא מהאי גברא, אלא לענין איסורא אי נוהג שביעית או לא, לכן נקטינן לקולא.

בשו"ת מהרי"ט (ח"ב סי' מ') הקשה על הב"י, מה בכך דעיקר הדין הוא איסור, סו"ס יש נ"מ לגבי ממון, ועוד דעיקר הספק אי שביעית משמטת חוב כזה, הוא שאלה בדיני ממונות לדעת אם החוב נפקע בשביעית. הרבה אחרונים נו"נ בביאור ת"י הב"י (ע' שער משפט סי' ס"ז סק"א, ושו"ת דובב מישרים ח"ב סי' י'), וע' בשיעורי ר' שמואל (מכות אות קס"א – קס"ב) שהסביר דבמקום ספק לא תקנו רבנן כלל, אלא דה"י קשה להב"י דכל מה שתקנו בספק הוא כדי שנוכל לילך בהם לקולא, אבל הכא הרי יוצא חומרא לנתבע, וא"כ מהיכ"ת לומר דבספק לא תקנו, אדרבה נימא שתקנו כדי להקל על הנתבע, ולכן ת"י הב"י דעיקר שביעית איסורא היא, וממילא היא קולא במצות שמיטה שאינה משמטת, ולכן חיובו של הלוה לפרוע את חובו הוא בתורת ודאי.

הלוה יותר מל' יום לפני שמיטה ולא קבעו זמן הפרעון

מי שהלוה כסף יותר מל' יום לפני ר"ה, ולא קבע זמן פרעון החוב, כיון דקיי"ל סתם הלוואה שלושים יום (שו"ע סי' ע"ג ס"א, וע"ש בש"ך וסמ"ע דהיינו דווקא במקום שאין שם מנהג אחר), ממילא זמן הפרעון הוא לפני ר"ה, ואם לא פרע לו בזמן, שביעית משמטת את החוב.

הלוה תוך ל' יום לפני שמיטה ולא קבעו זמן הפרעון

אם הלוה כסף תוך ל' יום לפני סוף שנת השמיטה ולא קבע זמן לפרעון החוב, נחלקו הפוסקים אם שמיטה משמטת החוב, י"א שאין שמיטה משמטת החוב, דכיון שסתם הלוואה שלושים יום, הרי זה כאילו שנקבע זמן הפרעון אחרי ר"ה (או"ז פסקי ע"ז סי' קכ"ג), אבל י"א דאעפ"כ חובות הללו נשמטים כל עוד שלא קבעו במפורש שזמן הפרעון יהיה אחרי שביעית, דדווקא במלוה לזמן קבוע לא קרינן ביה "לא יגוש" (ב"ח סי' ס"ז סק"ג, ותומים שם סקט"ז).

קבע זמן פרעון החוב בשמינית והודיע ללוה שיתכן שיבקש הפרעון בשמיטה

אם המלוה קבע זמן הפרעון של החוב אחרי שביעית, אבל אמר ללוה שאם יצטרך המעות לפני סוף שנת השמיטה יבקש ממנו, פסק מרן הגריש"א זצ"ל (הובא בדרך אמונה פ"ט צה"ל סקצ"ז) דאין שביעית משמטת החוב, כיון שהלוה לא הי' מחוייב לפרוע בשביעית.

הודיע ללוה שזמן פרעון החוב הוא שבועיים אחרי יום התביעה

אם המלוה קבע עם הלוה שזמן הפרעון יהיה שבועיים לאחר יום התביעה, נחלקו גדולי זמנינו אם הוא נידון כחוב בתוך זמנו ושביעית משמטתו (עי' בשמיטת כספים כהלכתה פ"ו ס"ו). ל"א (שו"ת משנה הלכות חי"ד סי' ר"ה, ומרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל בתשובתו בשמיטת כספים כהלכתו עמוד רמ"ח) דאינו משמט, כיון דבערב ר"ה לא קרינן ביה "לא יגוש", וי"א (שו"ת מנחת שלמה תנינא סי' קכ"ג סק"ב אות ג', ומרן הגריש"א זצ"ל במשנת הגרי"ש עמוד קט"ו) ששמיטה משמטת בכה"ג, משום שאם המלוה זקוק לכסף, והלוה יכול לפרוע לו בקל, הוא צריך לפרוע לו מיד, וממילא אין זה ממש כקביעת זמן לפרעון שנחשב כאילו אינו חייב תוך הזמן, ומ"מ מרן הגרשז"א זצ"ל הוסיף, שאם קבע זמן הפרעון כשישדך את בנו, או לכשיצטרך לקנות דירה, אפשר דשפיר נחשב כקביעת זמן.

תבע פרעון חוב הנ"ל כמה ימים לפני ר"ה

אם בחוב כזה המלוה תבע את הלוה כמה ימים לפני ר"ה, פסק בשו"ת שבט הלוי (חי"ט סי' רצ"א סק"א) ששביעית משמטת את החוב, ואע"פ שאינו חייב לשלם עד אחרי שבועיים, מ"מ זה פשוט שאם הלוה היה מביא המעות מיד אחרי התביעה, המלוה היה צריך לקבלם אפילו אם היה במדבר, וא"כ שפיר נחשב שהגיע זמן הפרעון, וגם לפי השיטות שבסתם הלוואה ל' יום אין שביעית משמטת, כאן יודו ששביעית משמטת, דהרי כל מה שהתנו שיפרע לו רק שבועיים אחרי התביעה, היתה לטובת הלוה שיוכל להשיג את הכסף, וא"כ הוא נגוש ועומד לפני סוף שנת השמיטה, וממילא שביעית משמטת.

קביעת זמן הפרעון א"צ להעשות בפני עדים

עוד פסק מרן הגריש"א זצ"ל (הובא בדרך אמונה פ"ט צה"ל סקצ"ז), מי שכבר כתב פרוזבול ואח"כ נתבקש להלוות כסף, יקבע זמן הפרעון אחרי ר"ה של שמינית, ויכול לעשות כן בינו לבין עצמו, שיאמר שמוותר על תביעת החוב עד אחר שביעית, וא"צ לומר כן בפני ב"ד או בפני עדים.

הארכת זמן הפרעון כדי ששמיטה לא תשמט

יש להסתפק לגבי חוב שזמן פרעונו הוא לפני סוף שביעית, דאמנם זה פשוט שאם הלוה מסכים להאריך זמן הפרעון, הארכת זמן פרעון החוב נחשבת כמחילה מצד המלוה, ועי' בש"ך (חוי"מ סי' ע"ג סק"ה) ובקצוה"ח (שם סק"א) דמחילה כזו א"צ קנין, אבל מה שיש לדון הוא, האם המלוה יכול להאריך זמן הפרעון שלא מדעת ושלא ברצון הלוה.

החלקת יואב (קבא דקשייטא קושי' מ"ו) נשאר בצ"ע על שיטת הר"ן בכתובות (נ"ג). בשם הרא"ה דמחילה בע"כ מהני, דלשיטתו למה הי' צורך שהלל יתקן פרוזבול. בדרך אמונה (הלי שמיטה פ"ט הטי"ז בבה"ל) ג"כ הביא שהאחרונים (גליוני השי"ס בגיטין ל"ו. בשם שו"ת משפטים ישרים, ועוד) הקשו, דאם נאמר שיכול להאריך זמן הפרעון בלי הסכמת הלוה, א"כ למה הוצרך הלל לתקן פרוזבול, הרי אם יראה לפני סוף השמיטה שהלוה עדיין לא שילם, יקח ב' עדים ויאריך זמן הפרעון עד אחרי ר"ה ושוב לא ישמט, ותני' דלא רצו לסמוך ע"ז שמא לא יזדמן לו עדים, או שהעדים ימותו, או שהוא ימות, או שהעדים ילכו למדינת הים (תוס' במו"ק י"ח: ד"ה ואלו כ' דמחששות הללו מותר לכתוב פרוזבול בחוה"מ משום שהוא דבר האבד), ולכן תקנו פרוזבול. אבל מאידך גיסא הוכיח דא"א להאריך זמן הפרעון, משום שהר"ן והריטב"א הקשו למה צריך לתקן פרוזבול, הרי יכול להתנות ע"מ שלא תשמיטני, ותני' דזימנין דלא דכירי להתנות בשעת ההלואה, משמע דלאחר ההלואה א"א להתנות. והק' שם בבה"ל למה באמת אינו יכול להאריך הזמן אח"כ לשיטת הש"ך וקצוה"ח הנ"ל דהארכת הזמן היא מחילה, דהרי המחנה אפרים (הלי זכ"י מהפקר סי' י"ח) הוכיח דאפשר למחול בע"כ של הנמחל, ונשאר הבה"ל בצ"ע. אבל לולא דמסתפינא, אמינא דאפשר יש מקום לחלק בין התנאי ע"מ שלא תשמיטני, דהתם כל ההלוואה היא בתנאי זה, לכן צריך הסכמת הלוה, ולכן א"א

להתנות אחרי ההלואה, משא"כ בהארכת זמן דא"צ הסכמת הלוה, וממילא שייך גם אחרי ההלואה. מאידך גיסא הגר"ד לנדו שליט"א (בהערות על השער משפט סי' כ"ב סק"א – הובא בשיח אמונה על הדר"א פ"ט הערה 172) הסביר שהרחבת הזמן אינה בגדר מחילה, אלא בגדר שאלה, שמשאל ללוה את השימוש בזכות הפרעון, ולכן אע"פ שאינה צריכה קנין, מ"מ א"א לעשותה בע"כ של הלוה.

אבל לכאורה יש להוכיח מהר"ן בגיטין שם דשייך להאריך זמן הפרעון בע"כ של הלוה אע"פ שאינו זכות ללוה, דהא קיי"ל דאין כותבין פרוזבול אא"כ הלוה יש לו קרקע (גיטין ל"ז), ומבואר בגמ' (שם ל"ז): שהמלוה יכול לזכות קרקע ללוה כדי שיוכל לכתוב פרוזבול, והקשה הר"ן הרי אין חבין לאדם שלא מדעתו ואם יזכה לו קרקע קטן יתחייב הלוה להחזיר כל החוב, וממילא אינו זכות עבורו, ותי' כיון שהקנאת הקרקע היא זכות ללוה, אע"פ שבתוצאה מכך היא חוב לו, מ"מ מחשיבים זכיית הקרקע כזכות, וא"כ ה"ה בנד"ד, כיון דהארכת זמן הפרעון היא זכות ללוה, אע"פ שע"פ שמיטה לא תשמט החוב, הרי זה נחשב כזכות לו, ויכול להאריכו שלא מדעתו של הלוה.

אבל בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סי' תשי"ז) כ' דיש לחלק בין הקנאת קרקע שהיא זכות ואינה נוגעת לעצם החוב, ואפשרות בעקבות זה לכתוב פרוזבול שהוא דבר צדדי, להארכת זמן הפרעון דזה גופא יחייבו בפרעון החוב אחרי שמיטה. למעשה הרבה אחרונים (עי' ה"ל שביעית להג"ר בנימין זילבר זצ"ל בכסא דוד סי' י"י סקמ"ב בשם שו"ת בית דוד חו"מ סי' י"ז, ומקצוע בתורה סי' ס"ז וס"ח, וחינוכי הרי"ם סי' ס"ז סק"ז) פסקו שהמלוה יכול להאריך זמן ההלואה בע"כ של הלוה, אמנם מביאים בשם מרן הגריש"א זצ"ל, שאם יכול לעשות פרוזבול, צריך לעשות כתיקון חז"ל, ולא להשתמש בעצות אחרות, כדי שלא תשתכח תורת שביעית (שבועות יצחק עמוד נ"ח).

הארכת זמן פרעון החוב בפני שני עדים גם אם הם פסולי עדות

מרן הגריש"א זצ"ל הוסיף שיאמר בפני שנים שמוותר על זמן הפרעון של כל החובות שחייבים לו, שזמן פרעונם הוא עד ר"ה של השנה השמינית, וקובע זמן הפרעון בג' תשרי של השנה השמינית, והסיבה שיעשה כן לפני שנים היא כדי שיתפרסם הדבר, ועי"ז יגמור בדעתו שאפילו אם יזדמן לו לגבות את החוב לא יהא רשאי לתובעו, ושני העדים יכולים יכולים להיות פסולי עדות או נשים, אבל לא מבני ביתו דאז הוי כמו בינו לבין עצמו (הובא במשנת הגרי"ש על שביעית עמוד קי"ד).

אבל ה"ב"י (חו"מ סי' ס"ז בבדק הבית סוסק"ב) הביא בשם הריטב"א, וכן מבואר גם במאירי בגיטין (ל"ו). ד"ה ולעיקר, דאע"ג שהי' מקום לפרסם ברבים שבשעת ההלואה יתנה ע"מ שלא תשמיטני בשביעית, א"כ כולם יעשו כן ותשתכח תורת שביעית, משא"כ בפרוזבול שצריכים לבא לפני ב"ד, אוושא מילתא ונמצא רישומו של שביעית, עד שהכל אומרים נשמט הי' אלא שמסר שטרותיו או פרוזבול לב"ד. לפ"ז פסק מרן הגריש"א זצ"ל דלכתחילה צריך לעשות כתיקון חז"ל לכתוב פרוזבול ולא לעשות עצות אחרות (שבועות יצחק עמוד נ"ח).

הקפת החנות

שנינו בשביעית (פ"י מ"א) הקפת החנות (פ"י הרי"ש שקנה ממנו באמנה) אינה משמטת, ואם עשאה מלוה הרי זה משמט, ואמנם ר' יהודה חולק, אבל להלכה נפסק כת"ק. הכסף משנה (ה"ל שמיטה פ"ט הי"א) הסביר שאינה נשמטת משום שדרך החנוני להקיף לתקופה ארוכה, ואין דרכו לנגוש עד שיזדמן לו מעות (פ"י שיתקבץ עליו סכום גדול ואז גובה הכל – דרך אמונה סקנ"ז), ולכן נחשב כאילו נקבע זמן הפרעון אחרי שמיטה, ולפ"ז המוכר חפץ לחבירו ולא קבע זמן הפרעון אחרי שביעית, הו"ל כאילו הלוהו מיד כשמכרו לו, וממילא שביעית משמטת.

אבל הרבה ראשונים ס"ל (עי' דרך אמונה שם סקנ"ז שמביאם) דהטעם הוא משום שאין שביעית משמטת אלא הלואה ולא חובות שנתחייב בהם בדרכים אחרים, כדאיתא בספרי, "שמוט" – יכול בגזילה ופקדון ת"ל משה ידו, וה"ה דאין שביעית משמטת כל דבר שאינו הלואה, ולפ"ז גם המוכר חפץ לחבירו, וכל דבר שהדרך לשלם מיד, אינו משמט אא"כ זקפן עליו במלוה.

האג"מ (חו"מ ח"ב סי' י"ד) כ' עוד טעם, דמה שהתורה הקפידה ששביעית משמטת, היינו כדי שהמלוה לא יגוש הלוה כשירצה, משא"כ בהקפת החנות שבעל החנות אינו נוגשו לטובת עצמו, משום שרצה

שהלוקח יקנה ממנו, בהא אין צריך לחוש שיעבור על לא יגוש ולא הקפידה התורה שביעית תשמט כדי שלא יגוש.

והנה בגדר זקפן עליו במלוח, כ' הרמ"א (ח"מ סי' ס"ז ס"ד) משעה שקבע לו זמן לפרעון, וי"א דמיקרי זקיפה מיד שכתב בפנקסו כל החשבון יחד, אבל בספר ה' שביעית (להגרביי זילבר זצ"ל בכסא דוד פ"י סקני"ח) הביא דהיינו דוקא כשהדרך לשלם מיד כשיש לחנווני סיכום החשבון, אבל אם החנווני מסכם פנקסו מזמן לזמן כדי לידע חשבונותיו, אין זה נחשב כזקיפה ואין שביעית משמטת.

ולכן למעשה מי שמוכר בחנות באשראי ולא קבע זמן מתי הלוקח צריך לשלם, אין שביעית משמטת את החוב, משום שדרך החנווני להקיף לתקופה ארוכה ואין דרכו לנגוש מיד, וממילא נחשב כאילו קבע לו זמן לפרוע אחרי שמיטה ואין שביעית משמטת, אבל אם בעל החנות זקף החוב במלוח, ואפילו אם לא כתב לו שום דבר, אלא אמר לו בע"פ (כ"כ התומים), שמיטה משמטת החוב אם לא כתב לו פרוזבול.

צ'קים

פרע בצ'ק שתאריכו אחרי שמיטה וזמן פריעת החוב היא לפני סוף שנת השמיטה

בענין בעל חוב שפרע חובו למלוח בצ'ק, אם תאריך הצ'ק אחרי שמיטה אין שמיטה משמטת החוב, לא מיבעי אם זמן פרעון החוב הוא אחרי שמיטה, אלא אפילו אם תאריך הפרעון הוא לפני סוף שנת השמיטה, מ"מ כיון שהמלוח הסכים לקבל צ'ק זה כתשלום, הרי הוא כאילו הסכים לדחות זמן הפרעון לאחר שמיטה (אג"מ ח"מ ח"ב סי' ט"ו ד"ה והנה).

זמן פרעון החוב וגם תאריך הצ'ק לפני סוף שנת השמיטה והפקידו בבנק אחרי שמיטה

אם זמן הפרעון וגם התאריך על הצ'ק הוא לפני סוף שנת השמיטה, והמלוח לא הפקיד הצ'ק בבנק עד אחרי שמיטה, פסקו גדולי הפוסקים דאין שמיטה משמטת מכמה וכמה סיבות. מרן הגרשז"א זצ"ל (מנחת שלמה על שביעית פ"י סוף משנה ב') הסביר דהוא קצת כגבוי דהרי המלוח יכול להעבירו מיד לאחר לפרוע בו חובו או לקנות בו צרכיו, וגם אפשר דנחשב עכ"פ כמשכון דאין שביעית משמטת. כעין זה מבואר גם בשו"ת שבט הלוי (ח"ט סוסי' רצ"א), והוסיף שם דכיון שהי יכול למוכרו או ליתנו לאחר בשוה כסף, נקרא "של אחיך בידך". האגרות משה (ח"מ ח"ב סי' ט"ו ד"ה והנה) הוסיף עוד סברא, כיון דאסור לבטל הצ'ק משום דינא דמלכותא, א"כ נחשב כבר כתשלומין.

אבל אם הצ'ק רשום על שם פלוני, והוא למוטב בלבד, אין לו שום אפשרות להשתמש בו לקנות דברים בחנות, רק להפקידו בחשבונו, וממילא יש לו דין של שטר חוב בעלמא.

מאיזדך גיסא מביאים בשם מרן הגריש"א זצ"ל (ספר שמיטת כספים כהלכתה עמוד קצ"ט) דיתכן שהצ'ק אינו עדיף משטר שיש למלוח שמאפשר גביית החוב מהלוח, ולכן צריך לכתוב פרוזבול, וכן מבואר גם בספר ה' שביעית (סי' י' כס"ד סקע"ב) ובשו"ת תשובות והנהגות (ח"ג סי' תמ"ז סק"ב).

עוד נ"מ במחלוקת זו, תהי' במי שקנה חפץ ושילם בצ'ק, והצ'ק לא נגבה עד השנה השמינית, דאם נתינת הצ'ק נחשבת כאילו החוב נגבה, א"כ אין שביעית משמטת, משא"כ אם עדיין נשאר עליו החוב כל זמן שלא פדה הצ'ק, א"כ שביעית משמטת.

קיבל צ'ק בערב ר"ה אחרי שכתב פרוזבול

אם קיבל צ'ק בערב ר"ה אחרי שכבר כתב הפרוזבול, פסק מרן הגריש"א זצ"ל (משנת הגרי"ש על שביעית עמוד קכ"ה), כיון שצ'ק אינו נחשב ככסף אלא כשטר התחייבות, ממילא צריך לכתוב פרוזבול שנית, וא"כ הצ'ק הוא על חוב ישן שכבר נכלל בפרוזבול הראשון.

כמו"כ פסק שאם ראובן המלוח שכתב פרוזבול מחזיק בידו צ'ק של שמעון הלוח, ושמעון לא כתב פרוזבול, אחרי ר"ה מותר לראובן לגבות את הצ'ק, וא"צ להמתין עד ששמעון יפקיד כסף בחשבונו אחרי ר"ה, ואע"פ שהצ'ק אינו נחשב כשטר חוב אלא כהוראה לבנק לפרוע מכספו של בעל הצ'ק, וא"כ לכאורה אין הפרוזבול של ראובן מועיל לגבות את כספו של שמעון מהבנק משום ששמעון לא עשה פרוזבול, מ"מ

ההרשאה של שמעון לגבות את הצ'ק כוללת גם הרשאה לעשות פרוזבול עבורו מאחר והוא לצורך הגביה, ועוד כיון ששמעון חייב לראובן, ממילא גם הבנק משועבד לראובן מדין שעבודא דר' נתן, והפרוזבול שראובן כתב מהני גם לזה.

צ'ק במטבע זר

י"א שצ'ק במטבע זר והתאריך הוא לפני ר"ה, יש לצדד שביעית משמטתו אם לא כ' פרוזבול, כיון שא"א להשתמש בו לקנות דברים או לשלם חובות בו, אבל י"א שאם נחשיב החוב כגבוי כשיש צ'ק, א"נ שהוא בגדר משכון, מסתבר לומר שגם בצ'ק כזה אין החוב נשמט.

פעולות בנקאיות אחרי כתיבת הפרוזבול

מן הראוי שלא לעשות העברה בנקאי לחשבון של חבירו שכבר כתב פרוזבול כמה ימים לפני העברת הכספים, א"כ יודע שחבירו ישתמש בכסף זה לפני ר"ה.

היתר עיסקא

כ' בשו"ע (ח"מ סי' ס"ז ס"ג) דמי שיש לו עיסקא משל חבירו, שביעית משמטת פלגא שהוא מלוה, ואמנם מקור האי דינא הוא בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג ובשו"ת הרשב"א, אבל התומים (שם סק"ו) הביא בשו"ת הרדב"ז (ח"ד סי' ר"ד) כ' דמסתבר לומר שאין השביעית משמטת העיסקא כלל, דקושטא דמילתא דלאו מלוה היא אלא דרבנן עשאוה פלגא מלוה ופלגא פקדון דטבא לתרוייהו, אבל לא לענין דתשמטנו שביעית, והביא רא"י מהרמב"ם שאין חלק המלוה של העיסקא כשאר מלוה דלהוצאה ניתנה, דהכא אינו יכול ליתן לאחרים ממעות העסק..... ודין פקדון יש לעיסקא ולא דין מלוה, שלא עשו אותו פלגא מלוה אלא לתועלת בעל המעות, הלכך אין שביעית משמטת אותו, וכן פסק גם בשו"ת מהר"ח אור זרוע (סי' ל"ט), וע' בספר הלכות שביעית (להג"ר בנימין זילבר זצ"ל ח"ב עמוד קי"א בבה"ל) שהביא הרבה אחרונים שהעירו על השו"ע דיש מחלוקת גדולה בזה. אבל יש חולקים וס"ל דכאשר הלוואת כספים ניתנו לקבלת רווחים שאינן עיסקא ממש, ואין המלוה מתערב בעסקי הלוה, והלוה יכול להוציא המעות גם לשתות שכר, אין מחצית העיסקא כפקדון אלא כולה הלוואה (ע' שו"ת שואל ומשיב מהדורה תניינא ח"ד סי' פ"ד ובספר שמיטת כספים כהלכתה פ"ט סט"ו), ולפ"ז שביעית משמטת הלוואות שניתנו בהיתר עיסקא בזמננו.

שכר שכיר

שנינו במתני' בשביעית (פ"י מ"א) שכר שכיר אינו משמט, ואם עשאו מלוה הרי זה משמט, ואמנם ר' יוסי חולק, אבל להלכה קי"ל כת"ק. הכסף משנה (ה'ל' שמיטה פ"ט הי"א) הסביר הטעם משום שהדרך לקבץ שכר שנה או שנתיים ביד השוכר אותו, ואינו נוגשו לתתה לו, והם כפקדון או כהלואה עד אחר שביעית.

לפ"ז כ' בדרך אמונה (שם סקני"ט) לגבי משכורת שכבר הגיע זמן פרעונה, או שאין הדרך להמתין עד שיאסף הרבה, שביעית משמטת אותה. לפי דבריו בשכירים בזה"ז שמקבלים משכורתם בסוף כל חודש, זמן הפרעון רק מתחיל בסוף החודש, ולכן לפני סוף החודש עדיין אינו נחשב כחוב, וממילא אם בר"ה של שמינית עדיין לא נגמר החודש הלועזי, אין שביעית משמטת גם עבור החלק של החודש שלפני ר"ה. אבל לשיטת הרבה ראשונים הטעם שאין שמיטה משמטת שכר שכיר הוא משום שאינו הלוואה, ולפ"ז אפילו במשכורות שהגיע זמן פרעונם, ג"כ אין שמיטה משמטת א"כ זקפן עליו במלוה.

מילגות מהכולל

מאחר ושמיטה משמטת כל חוב, יש להסתפק אם מילגת הכולל מוגדרת כשכר שכיר וממילא אין שביעית משמטת, ונ"מ טובא במי שכתב פרוזבול לפני היום האחרון של הלימודים בחודש אלול. והנה כבר דנו גדולי הפוסקים בגדר המעמד של אברך כולל, אבל למעשה לא נוקטים שהוא שכיר, ובכל זאת מרן הגריש"א זצ"ל (משנת הגרי"ש עמוד ק"נ) והגר"ח קניבסקי זצ"ל (שיח אמונה פ"ט הערה 227) כ' שאם ראש הכולל לא שילם בחודשים האחרונים, לפני סוף שנת השמיטה, יעשו האברכים פרוזבול, ומ"מ בדיעבד יכולים לגבות את החוב גם אם לא כתבו פרוזבול.

קופת צדקה וקופת גמ"ח

כ' בשו"ע (ח"מ סי' ס"ז סכ"ח) יתומים קטנים שיש להם מלוה ביד אחרים א"צ פרוזבול, מי שחייב לקופת הצדקה אינו משמט, וכ' הב"י דמקור האי דינא דצדקה הוא רשב"א בב"ק (ל"ז). שלמד מסמיכות הענינים בגמ', דדין עניים כדין היתומים משום שב"ד אביהם של יתומים ושל עניים, וממילא ה"ה בקופת גמ"ח. אלא דלפ"ז פסק בעל שבה"ל זצ"ל דמסתבר לומר דיש לחלק בין גמחיים המיועדים רק לעניים בלבד, לבין אלו שנועדו לעזור ולסייע לכל הציבור כולו (הובא בספר שמיטת כספים כהלכתה פ"ט הערה י"ג). אם אנשים פרטיים הפקידו כספים בקופת גמ"ח כדי שיוכלו להלוותם לאחרים, פסק הגריש"א זצ"ל דאינם ככספי צדקה, ושביעית משמטתם (דרך אמונה ה' שמיטה פ"ט צה"ל ס"ק שמ"ב ובספר שמיטת כספים ופרוזבול פ"ז הערה רט"ז), ומ"מ אם קופת הגמ"ח אחראית לכל הכספים, הרי הם ככל כספי צדקה שאין שביעית משמטתם.

ולמעשה כ' בדרך אמונה (ה' שמיטה פ"ט ס"ק קמ"ב) דאמנם מי שחייב לקופת הצדקה וכן קופת הגמ"ח, וכן נדרים ונדבות לבתי כנסיות ולמוסדות צדקה אין נשמטים (ע' בערוה"ש ח"מ סי' ס"ז ס"ח שחידש דנדרים ונדבות לבהכ"ס חייב לשלם גם אחרי שביעית דאין כאן מי שינגשנו, ולא קרינא ביה לא יגוש, ועוד דאינם הלוואות, ואפילו אם נדר צדקה לעני מסויים וזקפו עליו במלוה ג"כ חייב לשלם להעני אחרי שביעית, דהרי הוא נדר, ובמה שזקפו עליו במלוה לא יפקע נדרו, וממילא ה"ה אם נדר ליתן מתנה לפלוני עשיר, אפילו אם זקפו עליו במלוה, אין שביעית משמטתו), אבל כיון שיש בזה הרבה פרטים וחילוקים, בעלי גמ"ח ומוסדות שחייבים להם צדקה, וכן מנהלי מפעלים וחברות ובנקים יעשו פרוזבול על כל חובותיהם שחייבים להם.

חובות לישיבות ותלמודי תורה

מי שחייב שכר לימוד לישיבות או לתלמודי תורה דינם כמו כספי גמחיים וכספי צדקה שאינם נשמטים, ואפילו אם המוסד אינו מיועד דווקא לעניים, אבל סו"ס חיובו הוא מדין שכר שכיר. עוד יש להוסיף, כיון דעל פי רוב מפקידים צ'קים בת"ת למשך כל השנה, א"כ יש לצדד לפי הני פוסקים הנ"ל דבצ"ק אין שביעית משמטת, ה"ה בתשלומים אלו.

מסירת שטרותיו לב"ד

כ' הרמב"ם (ה' שמיטה פ"ט ה"ט) המוסר שטרותיו לבית דין ואמר להם אתם גבו לי חובי זה אינו משמט שנאמר "ואשר יהיה לך את אחיך", וזה ב"ד תובעין אותו. בדרך אמונה (שם סקע"ח) הביא בשם הפאת השלחן (סי' כ"ט סוסקמ"ז) דאפילו אם לא הקנה השטרות לב"ד, אלא מסר להם בע"פ ואין השטרות ביד ב"ד בסוף שנת השמיטה, ג"כ אין שמיטה משמטת.

הב"י (ח"מ סי' ס"ז) הביא בשם ספר התרומות (שער מ"ה סק"א), כיון שמסירת שטרו לב"ד אינו כמו פרוזבול, ממילא סגי אם מסרו לגי הדיוטות. המנ"ח (מצוה תע"ז סק"ב) הביא מש"כ ספר התרומות, וכתב דלפ"ז יש להסתפק דאפשר גם ג' קרובים כשרים מדאין צריך ב"ד כדין תורה וצ"ע. בדרך אמונה (פ"ט ה"ט) בבה"ל) הקשה על המנ"ח, דמשמע מדבריו שהדיוטות פירושו שאינם ראויין להורות מדמדמה אותם לקרובים, וצ"ע היאך אפשר להכשירם, דהרי בעינן ב"ד שיכול לגבות חובותיו ואז נחשב כגבוי, אבל הדיוטות או קרובים שאינם יכולים ליגוש איך יהי כגבוי, ומש"כ בספר התרומות אינו ראוי, דכוונתו לומר דא"צ ב"ד חשוב אלא סגי בכל ב"ד וזהו כוונתו ב"ד הדיוטות, והיינו כמבואר בגמ' דגי הדיוטות דנין את האדם בתנאי שהם גמירי, וחד מינייהו גמיר וסביר.

ערב

כ' בשו"ע (ח"מ סי' ס"ז ס"ה) ערב שפרע למלוה, וקודם שפרעו הלוח הגיע שנת השמיטה, משמט, והסביר שם הסמ"ע (סק"ג) דמיד שפרע בשביל הלוח נתחייב לו הלוח בתורת הלואה אותו סך שפרע בעבורו, ולפ"ז אם הערב לא כתב פרוזבול, הלוח פטור מלשלם לו.

עוד מבואר בשו"ת הרמ"א (סי' פ"ט) דאם המלוה לא כתב פרוזבול ושביעית משמטת את תביעתו כלפי הלוח, ה"ה דאינו יכול לתבוע מהערב.

פקדונות בבנק ותכניות חסכון

המפקיד כסף בבנק הרי זה נחשב כאילו הבנק קיבל הלואה ממנו ע"מ לפורעו לכשיתבע, ולכאורה התעסקות עם הבנקים מחייב כתיבת פרוזבול. אבל התומים (סי' ס"ז סקכ"ה) חידש דאם הלואה מת אין שמיטה משמטת את החוב שהניח אחריו, דכיון שעל חוב זה יש רק שעבוד נכסים ואין שעבוד הגוף, בכה"ג לא נאמר דין שמיטת כספים, דעיקר דין השמטה חל לגבי הלואה בכדי שהמלוה לא יגוש אותו ולא יתבענו, משא"כ בחוב שמת הלואה ולא שייך ב"י תביעה ונגישה. לפ"ז חידשו כמה פוסקים (עי' בספר שמיטת כספים כהלכתה פ"י ס"ג בשם מרן הגריש"א זצ"ל) דעל חובות שחייבים הבנקים וחברות בע"מ, כיון דאין חיוב תשלומין אקרקפתא דגברא (דהכתיב "לא יגוש את רעהו ואת אחיו", והרי בנק או חברה בע"מ אינם "רעהו" או "אחיו"), וכל החוב מוטל אך ורק על נכסי הבנק, א"כ לא שייך ב"י השמטה וממילא א"צ לכתוב פרוזבול (אמנם יש לציין, שבמשנת הגרי"ש עמוד קי"ד הערה ד' כ"י שלמעשה מרן הגריש"א זצ"ל לא סמך על סברא זו, והצריך לעשות פרוזבול גם על חובות שהבנק חייב). בנוסף לכך י"א דבבנק הכסף שהופקד שם נחשב כגבוי אם יש ללוקח כרטיס מגנטי, אלא דיש לדון טובא בסברא זו, דהרי יש הגבלה בגובה הסכום שאפשר למשוך מהמכשירים בכרטיס זה. אבל יש שהעירו דבזה"ז שאפשר להעביר כספים מחשבון לחשבון אפילו לבנק אחר דרך המחשב אם יש לו קוד מסויים לחשבוננו, שוב שייך לומר שכספו נחשב כגבוי.

עוד סברא העירו, דאין שביעית משמטת הפקדונות בבנקים משום שהם סוגרים בחצות היום בערב ר"ה עד צום גדלי' וא"כ נחשב כאילו זמן פרעון החובות, בין חובו של הבנק ללקוח ובין חובו של הלקוח לבנק, נקבע למוצאי שביעית. אבל מרן הגריש"א זצ"ל (הובא בקובץ שבות יצחק בדיני פרוזבול עמוד נ"ג) ס"ל דזמן הפרעון לא נדחה ע"י סגירת הבנק בערב ר"ה, אלא שבמציאות אינו יכול למשוך את כספו מהבנק, וכעין מש"כ הכסף משנה (ה"ל שמיטה פ"ט ה"ט) בשם המהר"י קורקוס שהסביר מש"כ שם הרמב"ם דאם התנה עמו שלא יתבענו עשר שנים שביעית משמטת, דהיינו משום שאע"פ שאינו יכול לנגוש אותו, אבל כיון שהחוב מוטל עליו והוא חייב לפרוע בכל עת לצאת ידי שמים, גם אם יתפוש המלוה משל הלואה יכול ליקח אותו בחובו, קרי ביה לא יגוש, ולא דמי לקובע זמן שאין עליו שום חיוב בתוך הזמן (אבל ע"ש בדרך אמונה פ"ט סק"י דיש חולקים ע"ז, וע"ע בבה"ל שם משה"ק ע"ז).

ולפ"ז פסק מרן הגריש"א זצ"ל גם בתכנית חסכון או חשבון סגור לעשר שנים שאפשר לתבוע הקרן בתוך הזמן, נחשב כאילו יש חוב כבר עכשיו, דאע"פ שיצטרך להפסיד רווחים או לשלם קנס או להמתין שבועיים, אבל סו"ס יש לו הזכות לתבוע ולקבל את חובו.

משכורות ומלגות מהכולל שהופקדו בבנק אחרי כתיבת הפרוזבול

ולכן למעשה כל מי שיש לו פקדונות או תכניות חסכון בבנק יחמיר לעשות פרוזבול ולא יסמוך על המקילין בזה, ונ"מ טובא דאפילו אם יעשה פרוזבול כמה ימים לפני ר"ה, אם אח"כ יפקיד כסף בחשבוננו, או שביטוח לאומי או משכורתו יזוכה לחשבוננו, יצטרך לכתוב עוד פרוזבול, או שיקבע זמן הפרעון לאחר ר"ה של שמינית, ויכול לקבוע כן בינו לבין עצמו בלי ב"ד ובלי עדים, ויאמר שמוותר על תביעת החוב עד אחרי שביעית (עי' דרך אמונה פ"ט צה"ל סקצ"ז בשם מרן הגריש"א זצ"ל).

פדיון הבן

בדרך אמונה (ה"ל בכורים פ"א סוסק"א) הביא מש"כ בשו"ת קול אליהו (הג"ר אליהו ישראל זצ"ל שה"י חבירו של הרב החיד"א זצ"ל - ח"א יו"ד סי' כ"ה), שאם לא פדה את בנו שלושים יום אחרי לידתו ועברה שביעית, נשמט החוב של פדיון הבן, ויש שהעירו דאפילו אם רוב העולם רגילים לעשות פרוזבול, יש לחשוש שלכל הפחות כהן אחד בעולם לא עשה פרוזבול (עי' בשמיטת כפסים ופרוזבול פ"ז סעיף ק"ס), אבל בדרך אמונה (הנ"ל צה"ל סק"א) תמה היאך שביעית תשמט חוב זה, הרי לא קרינן ביה "לא יגוש" דהוי ממון שאין לו תובעין, ועוד דהאיך יתקיים המצוה של פדיון הבן בבכור זה, ומרן בעל אילת השחר (פ' ראה ט"ו י"י) הקשה דאם נאמר ששביעית משמטת חוב זה של פדיון הבן, א"כ היאך יצוייר דגדול חייב בפדה"ב, דהא כבר עברה עליו שנת השמיטה.

חובות לחברת חשמל או לבזק או לעירייה

מי שחייב כסף לחברה בע"מ כמו חברת חשמל או בזק וכו', והתרשל מלשלם את חובו בזמן לפני ר"ה, על הצד שהם לא כתבו פרוזבול וממילא לכאורה החוב נשמט, הרי הוא גורם להם לעבור על "לא

יגוש" כל פעם שיתבעו ממנו לפרוע את חובו, ולכן יש להקפיד לפרוע את חובותיו בזמן (וכל זה חוץ מהשאלה של רבית שהם גובים עבור איחור בפרעון החוב).

מי כותב הפרוזבול של הבנקים

יש שהעירו שהפרוזבול שהבנק עושה, צריך להיות בהסכמה ובאישור של מועצת המנהלים של הבנק, ושהם ימנו שליח להיות מורשה לכך, ולא מהני אם מנהל הסניף מוסר פרוזבול על דעת עצמו עבור כל החובות של הסניף, דאינו בסמכותו למסור כל החובות של הסניף לב"ד. עוד פקפקו על הפרוזבול של הבנקים, דהרי הם מתנהלים ע"פ חוקים ותקנות שהממשלה ובנק המרכזי קובעים להם, ואם אין תוקף חוקי לפרוזבול, בפרט שבודאי הם לא יאשרו שהבנק יעביר כל החובות לב"ד, היאך מהני (הובא בהליכות השביעית עמוד ר"ט הערה ט"ו).

קניית זכות נסיעות ברב קו אחרי שכתב הפרוזבול

מי שקונה זכות נסיעות באוטובוס בכרטיס "רב קו" אחרי שכתב את הפרוזבול, אין שמיטה משמטת זכויותיו, משום שהתשלום ניתן עבור התחייבות החברה להסיעו באוטובוסים, ונמצא שהוא רק התחייבות על השירות שיקבל, ועוד כיון שאינו יכול לתבוע החזר כספי, אין זה נחשב כחוב כלל. לפ"ז יש ללמוד גם לגבי שאלות אחרות כעין זה, כגון כרטיס לכניסה למקוה וכדומה.

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורינו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ש"ק פ' שופטים תשפ"ב

עניני תשובה

הקדמה בענין החיוב ללמוד הלכות תשובה

הגה"צ ר' לייב חסמן זצ"ל הי' רגיל להעיר, שבכל המועדים יש הלכה ששלושים יום לפני החג שואלין ודורשין בענין החג, ובפרט בני תורה רגילים לעמוד על גדריה ופרטיה של כל מצוה ומצוה של החג, ואילו מצות תשובה לא נתייחדה ליום מסויים אלא היא מקיפה את כל חיי האדם, וא"כ בימי ההכנה לימים נוראים הי' ראוי לעסוק בגדרי התשובה, והביא שמבואר בפרקי דר' אליעזר דאע"פ שימי התשובה הם ר"ה ויוהכ"פ, אבל צריך להכין עצמו בתשובה שלושים יום קודם.

כעין זה העיר מרן הגרשז"א זצ"ל, דהרבה אנשים באים לשאול הלכה למעשה בעניני ר"ה ויוהכ"פ, בהלי' תקיעת שופר, ובהלי' תענית ביוהכ"פ וכו', אבל משום מה אינם באים כ"כ לשאול בהלי' תשובה.

מחלוקת הראשונים אם תשובה היא אחת מהתרי"ג מצוות

והנה זה ברור ופשוט, דכל מי שחטא צריך לחזור בתשובה, אבל נחלקו הראשונים אם יש מ"ע על החוטא לחזור בתשובה, דהרי בפי' נצבים (לי א"י) כ' "והי' כי יבואו עליך כל הדברים האלה, הברכה והקללה אשר נתתי לפניך, והשבות אל לבבך.... ושבתי עד ה' אלוקיך ושמעת בקולו", וכי' שם הרמב"ן (לי י"א) דהא דכתיב "ושבתי עד ה' אלוקיך" היא מ"ע על החוטא לשוב בתשובה, וזה כוונת הפסוק שם (לי י"א) "כי

המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום לא נפלאה היא ממך ולא רחוקה היא ... כי קרוב אליך הדבר מאוד בפיך ובלבבך לעשותו", ד"המצוה הזאת" היא מצות "והשבות אל לבבך... ושבת עד ה' אלוקיך", ואין הפסוק רק מספר לנו מה שעתידי להיות, וזה כוונת הפסוק "בפיך ובלבבך לעשותו", בפיך ע"י וידוי בפה, ובלבבך ע"י תשובת הלב. גם רבינו יונה בשערי תשובה (שער א' א') נקט דמצות תשובה היא מצוה, וכן נקט החרדים (פ"א מצוה ל"ד).

אבל ברמב"ם (הלי' תשובה פ"א ה"א) לא משמע כן, דהרי כ' וז"ל כל המצוות שבתורה בין עשה בין לא תעשה, אם עבר אדם על אחת מהן בין בזדון בין בשגגה, **כשיעשה תשובה** וישוב מחטאו חייב להתוודות עכ"ל. הרי מבואר ברמב"ם שאין מצוה מפורטת לעשות תשובה, אלא שאם הוא עושה תשובה, אז יש מצוה וחיוב לומר וידוי. אבל לפ"ז צריך להסביר, שהרמב"ם הבין דהפסוק "והשבות אל לבבך... ושבת עד ה' אלוקיך" אינו ציווי, אלא הבטחת התורה דכאשר כלל ישראל יעשו תשובה מיד הן נגאלין, וכן מפורש ברמב"ם (הלי' תשובה פ"ז ה"ה) וז"ל **כל הנביאים כולן צו על התשובה**, ואין ישראל נגאלין אלא בתשובה, וכבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן ומיד הן נגאלין, שנאמר וה"י כי יבואו אליך כל הדברים האלה הברכה והקללה... והשבות אל לבבך ... ושבת עד ה' אלוקיך ... ושב ה' את שבותך וריחמך ושב וקיבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלוקיך שמה עכ"ל. אמנם גם אם הרמב"ם אינו מחשיב תשובה כמצוה עשה, מ"מ כ' מפורש שכל הנביאים כולן צו על התשובה.

עוד יש לציין, שהרמב"ם (שם פ"ז ה"א) כ' וז"ל **ישתדל אדם לעשות תשובה**, ולהתוודות בפיו מחטאו עכ"ל, ומוכח מזה דאינה מצוה, אבל זה קשה טובא, דהרי זה ברור שהרמב"ם מחשיב וידוי כמצוה עשה, והכא הרמב"ם כ' ש"ישתדל", גם לעשות תשובה, וגם להתוודות.

ביאור המנ"ח בשיטת הרמב"ם שתשובה היא מצוה קיומית

והנה המנ"ח (מצוה שס"ד) חידש דמצות תשובה אינה מצוה חיובית כמו תפילין אלא מצוה קיומית, שאם יעשה תשובה קיים מ"ע, אבל אם לא עשה תשובה לא ביטל עשה, דהרי הרמב"ם כ' דכשיעשה תשובה וישוב מחטאו חייב להתוודות, משמע דאין חיוב לעשות תשובה, אלא שאם ישוב בתשובה חייב להתוודות, והסבירו האחרונים דחידושו של המנ"ח היא רק לשיטת הרמב"ם, דלשיטת הרמב"ן תשובה היא מצוה בפני"ע.

ביאור המשך חכמה למה הרמב"ם לא החשיב תשובה כמצוה עשה

והנה בביאור שיטת הרמב"ם שלא החשיב תשובה כמצוה עשה, הסביר המשך חכמה (פ' וילך ל"א י"ז) דלכאורה צריך להבין היאך יכול להיות מצוה לעשות תשובה, שישוב מכסלו ולא יחטא עוד, דהלא גם בלי מצוה תשובה הוא מצווה ועומד שלא לעבור על מצוות התורה, וכי יש סברא לומר דכיון שעבר ושנה בחטאו הותרה לו, אלא זה ברור דהאזהרה הראשונה המונעתו מלחטוא, היא גם מונעתו מלחטוא אחרי שחטא, וא"כ עכצ"ל דמצות התשובה היינו שאם חטא ועוזב את החטא מצוה עליו להתוודות ולומר לפני השי"ת שידוע בעצמו שחטא ומבקש כפרה.

ראיות שהרמב"ם גם ס"ל שיש מצוה לעשות תשובה

אבל מאידך גיסא לכאורה יש להביא ראיי' שגם הרמב"ם ס"ל דיש מצוה לעשות תשובה דהרי כ' בפתיחה להלי' תשובה וז"ל מצות עשה אחת והיא שישוב החוטא מחטאו לפני ה' ויתודה עכ"ל, אבל יש לדחות הראיי' דהרי בספר המצוות (מ"ע ע"ג) כ' שצונו להתוודות על העוונות והחטאים שחטאנו לפני ה', ולאמר אותם עם התשובה, ועכצ"ל דס"ל כמש"כ המבי"ט בקרית ספר (הלי' תשובה פ"א ה"א) דהתשובה והוידוי מצוה אחת היא, שאין וידוי בלא תשובה, כי מי שמתוודה ואינו גומר בלבו לשוב מחטאתו הוא

כטובל ושרץ בידו, והיודוי הוא גמר התשובה אע"ג דמשהרהר תשובה בלבו נקרא צדיק גמור, אפי"ה לא הוי תשובה מצוה בפני"ע אלא עם היודוי שהיא גמר התשובה.

מאיך גיסא יש להביא ראי"י מהרמב"ם דיש חיוב לעשות תשובה, ממשי"כ בהלי תשובה (פי"ב הי"ז) וז"ל יוהכ"פ הוא זמן תשובה לכל... לפיכך חייבין הכל לעשות תשובה ולהתוודות ביוהכ"פ עכ"ל. אבל יש לדחות ראי"י זו ממשי"כ רבינו יונה בשע"ת (שער ב' י"ד) דיש מ"ע מה"ת להעיר אדם את רוחו לחזור בתשובה ביוהכ"פ שנאמר "מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו", על כן הזהירנו הכתוב שנטהר לפני השם בתשובתנו. הרי מפורש דיש מצות תשובה מיוחדת ביוהכ"פ מדין לפני ה' תטהרו. אבל רה"י זצ"ל בספרו אשר לשלמה (מועד סי' ס"א) וכן מרן הגר"א קוטלר זצ"ל (מאמרים ח"ב עמוד קנ"ז) דייקו שהרמב"ם שינה מלשון רבינו יונה, מדלא כ' שהיא מצוה מיוחדת ליוהכ"פ.

תשובה בשבת

שאלו את מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל כיון שאסור להתוודות בשבת, וכי מי שרוצה לעשות תשובה בשבת יצטרך להמתין עד אחרי שבת, וכי אסור לחזור בתשובה בשבת. וענה לו, וידוי אינו מעכב התשובה, דהרי אמרו בקדושין (מ"ט:). המקדש אשה על מנת שאני צדיק, אפילו הוא רשע גמור, מקודשת, שמא הרהר תשובה בלבו ונקרא צדיק גמור, וציין למנ"ח הנ"ל (מצוה שס"ד סק"א), ומה שאסור להתוודות בשבת (ע' מ"ב סי' רפ"ח סק"ו שאוסר להתוודות בשבת, אבל השו"ע הרב שם ס"ח מיקל), הוא משום דלא עדיף מתפלה (דרך שיחה ח"א עמוד תרט"ו).

גדר חדש במצות תשובה

המנ"ח (מצוה שס"ד) הקשה, איך הרשע נעשה צדיק ע"י שמהרהר תשובה בלבו, דהא אחד מחלקי התשובה הם וידוי, וצריך להתוודות בפה. בתחילה רצה לומר שאין וידוי מעכב את התשובה, אלא דלא קיים מצות וידוי, אבל אח"כ כ' שמבואר ברמב"ם שהיודוי מעכב, ולכן חידש דהשם "צדיק" אינו תלוי בכפרת התשובה, דתשובה היא עקירת החטא למפרע, ולזה מעכב וידוי. אבל להיות צדיק מכאן ולהבא, סגי במה שמהרהר תשובה בלבו, וכן מוכח בפוסקים שכתבו דהמקדש אשה על מנת שאני צדיק, אפילו הוא רשע גמור, חוששים לקידושין אע"פ שהוא גזלן ועדיין אנו רואים הגזילה בידו (ע' ח"מ סי' ל"ח סקמ"ד, והב"ש שם סקנ"ה מביא מחלוקת בדבר), ואמנם השבת הגזילה מעכבת את התשובה, מ"מ כיון ששב בלבו וקיבל על עצמו להשיב, מכאן ולהבא אין עליו שם רשע.

והנה בקובץ הערות (סי' כ"א סקכ"ד) הביא שהמנ"ח (מצוה שס"ד קל"ד) הסתפק אם תשובה ניתנה גם לגויים, והמנ"ח הביא מדרש תנחומא (האזינו סי' ד') שלא ניתנה לאומות העולם, והקשה דהרי תשובת אנשי נינוה נתקבלה כמבואר בתענית (ט"ז:), והביא הקוה"ע שתשובת אוה"ע אינו עוקר החטא למפרע, דזה נאמר רק בישראל ולא בב"נ, אבל מכאן ולהבא מהני תשובה גם בב"נ.

חזר בתשובה ושוב נכשל באותה עבירה

כ' בארחות צדיקים (שער העשרים וששה, שער התשובה בד"ה ואם אדם) דאם אדם עשה תשובה וחוזר לסורו, אפילו עושה כן הרבה פעמים, לעולם יכול לעשות תשובה, אך יש להחמיר בתשובה שניה ושלישית יותר מבראשונה. קצת ראי"י לחידושו מבואר באבות דר' נתן (פל"ט) דתניא התם חמשה אין להם סליחה, המרבה לשוב ומרבה לחטוא, והסביר בפ"י בנין יהושע שם, דאין הכוונה שאין להם סליחה כלל, אלא דקשה סליחתם כי צריכים תשובה גדולה, והיינו במי שמרבה לשוב דמראה שלא עשה בראשונה תשובה כהוגן שעיקרה עזיבת החטא, וכמו"כ במי שמרבה לחטוא בחטא אחד שתשובתו קשה כמו שאחז"ל "כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה, נעשית לו כהיתר". עכ"פ מבואר שם דבהני סליחתם קשה משום שצריכים לעשות תשובה גדולה, והיינו כעין מש"כ בארחות צדיקים.

תשובה על לשה"ר

בחובת הלבבות (שער הכניעה פ"ז) כתב דמי שמדבר לשה"ר על חבירו, עוברים זכויותיו לחבירו, ועבירות חבירו עוברים אליו, ובפירוש מרפא לנפש על החובת הלבבות שם מביא שהמגיד מישרים שהופיע לפני הבי"י, אמר שדבר זה אמת ויציב, ואם אנשים היו יודעים מזה, היו שמחים כשישמעו שדברו לשה"ר עליהם, כאילו נתנו להם מתנת כסף או זהב.

כמו"כ כ' בארחות צדיקים (שער הענוה ד"ה השלישי) וז"ל ליום הדין מראים מצוות להרבה בני אדם שלא עשו אותן מצוות, ויאמרו הלא לא עשינו זה, וישיבו להם, אותם שסיפרו עליכם רע, הם עשו אלו המצוות, ונוטלים אותם מהם ונותנים לכם, וכן לרשעים מראים עבירות שלא עשו, וכשיאמרו הלא לא עשינו, ישיבו להם, אלו העבירות עשו אותם שספרתם עליהם לשון הרע, וניטלו מהם ונתווספו עליכם עכ"ל. כמו"כ כ' הרב החיד"א זצ"ל בספרו נחל קדומים (פי תצוה אות ז'), וז"ל והמדבר לשון הרע עושה חליפין, נותן זכויותיו ולימודו לאותו שדיבר עליו, ולוקח העוון והחטא ממנו עכ"ל.

אמנם מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל (דרך שיחה ח"ב עמוד רפ"ז) אמר, שאם עושה תשובה בודאי יועיל שזכויותיו יחזרו אליו, והוסיף דלגבי העבירות, מסתמא כיון שפקעו מחבירו כבר לא ישובו אליו, אבל אם מוחל לו יתכן שהמצב של החובות והזכויות יהיו כמו שהיו לפני שדיבר לשה"ר וצ"ע.

והנה יש להסתפק אם כל זה נאמר דווקא במי שהוא בעל לשה"ר, או אפילו במי שדיבר לשה"ר באקראי. הרמב"ם (הל' דעות פ"ז ה"א – ה"ג) כ' את חומרת האיסור של רכילות ולשה"ר, והוסיף שאין לו חלק לעוה"ב, וכ' שם הכסף משנה דאע"פ שהמספר בגנות חבירו אינו נקרא בעל לשה"ר, משום שאפשר לא סיפר כן אלא במקרה, מ"מ מי שמורגל תמיד לספר לשה"ר נקרא בעל לשה"ר, והסביר הג"ר אלחנן וסרמן הי"ד (קובץ מאמרים ואגרות עמוד ל"ב), דכוונתו לומר דמש"כ הרמב"ם שבעלי לשה"ר אין להם חלק לעוה"ב, היינו דווקא בעלי לשה"ר, אבל מי שסיפר לשה"ר במקרה לא יפסיד חלקו לעוה"ב. שוב מצאתי שהחפץ חיים זצ"ל בשמירת הלשון (שער הזכירה סופ"ג) נקט בפשטות, שדברי החובת הלבבות נאמרו "במי שמוטבע ח"ו במדה הרעה הזאת, להריק על חבירו בחצי לשונו תמיד עכ"ל.

תשובה על הנחת תפילין פסולים ושכר על מי שחשב לעשות מצוה

מי שנתן התפילין שלו לבדיקה ונתברר שהיו פסולות למפרע, דנו הפוסקים לגבי אופני תשובה על ביטול מ"ע של תפילין וברכות לבטלה של כ"כ הרבה שנים.

בשו"ת פנים מאירות (ח"ג סי' ט"ו) דן בשאלה כעין זו שהניח תפילין של ראש פסולים, וכתב דלגבי ביטול מ"ע בשוגג נמחל לו בוידוי, ולגבי הברכה לבטלה, אמנם נחלקו הרמב"ם ותוס' אי הוי דאורייתא או דרבנן, אבל קיי"ל שהיא איסור דרבנן, ובפרט למנהגנו שאומרים בשכמל"ו אחר הברכה, ואפילו אם התשי"י הי' פסול, ג"כ אין בזה משום ברכה לבטלה, משום שלפי מנהגנו שמברכים ב' ברכות, מה שבירך על התשי"י חלה גם על התשי"ר, וא"כ אע"פ שהתשי"י הי' פסול, אבל הברכה "להניח תפילין" חלה גם על התשי"ר.

בשו"ת מנחת יצחק (ח"א סי' נ"ד סק"א) הוסיף שהדעת קדושים כ' דבזה שייך מעין משאחז"ל כהן שעובד ונודע אח"כ שהי' חלל, שאין חשש על עבודתו למפרע כמבואר בקידושין (ס"ו:). על הפסוק "ברך ה' חילו ופועל ידיו תרצה", אפילו חולין שבו תרצה, וכן פסק הרמב"ם (הל' ביאת מקדש פ"ו ה"י) כהן שעבד ונבדק ונמצא חלל, עבודתו כשירה לשעבר ואינו עובד להבא, ואם עבד לא חילל שנאמר "ברך ה' חילו ופועל ידיו תרצה", אף חולין שבו תרצה. לפ"ז כ' בדע"ק א"צ לומר בשכמל"ו על הברכות שבירך כיון שהברכות רצויות. בשו"ת מנח"י העיר דיש שני חידושים בדברי הדע"ק, ראשית כל שלא בירך לבטלה, ושנית שיכול

לתקן הברכות באמירת בשכמל"ו הרבה פעמים, ועל החידוש השני תמה טובא, דבשכמל"ו מהני רק תומ"י ולא לאחר זמן.

בשו"ת רב פעלים (ח"ד או"ח סי' ב') ג"כ דן בשאלה זו, וכתב שהרב החיד"א ז"ל הביא בשם הספר שבלי לקט דכל אחד מקבל שכר לפי כוונתו לשמים, דהא קיי"ל דתפילין שתפרן בפשתן פסולים כמבואר במכות (י"א). אמר רב חזינן לתפילין דבי חביבי (פרש"י ר' חייא) דתפירי בכיתנא ולית הלכתא כוותי, ובודאי ר' חייא הי' לו שכר תפילין כשאר חסידים אע"פ שהיו תפורין בפשתן. אבל בשו"ת הר צבי (ח"א סי' ל"ה) העיר דיש לחלק טובא בין טעות במציאות כמו נד"ד שחסירה תיבה בתפילין, לטעות בהלכה כמו בתפילין של ר' חייא שתפרן בפשתן דהוא ס"ל דהתפילין כשרים ואין לך ללכת אלא בתר השופט בימך, והביא רא"י לחילוק זה מהמבואר בב"ק (ט"ז:) וב"ב (ט:) דרש רבא, מאי דכתיב "ויהיו מוכשלים לפניך בעת אפך עשה בהם", אמר ירמיה לפני הקב"ה רבש"ע, אפילו בשעה שכופין את יצרן ומבקשין לעשות צדקה לפניך, הכשלים בבני אדם שאינם מהוגנים כדי שלא יקבלו עליהם שכר. הרי מבואר דאע"פ שכוונתם היתה לעשות צדקה, מ"מ אם לא הגיע הכסף לעני אין להם שכר.

בשו"ת שבות יעקב (ח"ב סי' י') הקשה מאי שנא חשב לעשות מצוה ונאנס, מהא דשנינו בסוכה (כ"ח:) דאם ירדו גשמים יצא מהסוכה ואינו מקבל שכר דהוי כעבד שבא למזוג כוס לרבו ורבו אומר לו אי אפשי בשימושך, ותי' דיש לחלק בין אנוס דשכיח דאם הי' זריזין מקדימין הי' אפשר להשמר מאונס, משא"כ באונס דלא שכיח דלא הו"ל לאסוקי אדעתך, דהתם כל שחשב לעשות מצוה ונאנס נחשב כאילו עשה המצוה. בשו"ת הר צבי הנ"ל הוסיף דלפי חילוק זה יש להסביר הגמ' בב"ק ג"כ דגם בעני שייך לברר אם אכן הוא עני והוי אנוס דשכיח, וממילא התפלל ירמיה שיכשלו בנתינת צדקה לבני אדם שאינם מהוגנים כדי שלא יקבלו שכר.

והנה גדולי הפוסקים בכל זאת הביאו דרכים שונים לכפרה. בשו"ת תשורת ש"י (ח"ב סי' י"ז) כ' שיתן כסף לצדקה לכפרה על ברכותיו לבטלה ויקנה עם הכסף תפילין מהודרים לכן עני. בשו"ת שבט הקהתי (ח"ד סי' י"ד) הביא בשם מוהר"א מבעלזא זצ"ל שיקבל ע"ע להיות מעוטר בתפילין כל יום משך זמן יותר ממה שהי' רגיל עד הנה, וילמד בהם תורה שבע"פ. בשם מרן הגריש"א זצ"ל שמעתי שיקנה לעצמו תפילין מהודרים כדי שיקיים מצוה זו ביותר הידור, ולכאורה יש להביא רא"י לזה מב"ב (ד.) דהורדוס הרג החכמים ואח"כ התחרט על מה שעשה ושאל את בבא בן בוטא מה תקנתך, ואמר לו שהוא סימא עינו של עולם דכתיב "והי' אם מעיני העדה", ילך ויתעסק בעינו של עולם וכוונתו היתה לבהמ"ק, ולכן סתרו ובנאו ביותר יופי עד שאחז"ל דמי שלא ראה בנין הורדוס לא ראה בנין נאה מימיו. הרי מבואר דכיון שחטא תקנתך היא לקיים מצוה ביותר הידור, וא"כ נימא הכי גם לגבי תפילין שנמצאו פסולין, אבל יש מקום לדחות הרא"י ולחלק בין הנידונים.

פיוס חבירו בעיו"כ

שנינו במתני' ביומא (פ"ה:) עבירות שבין אדם לחבירו אין יוה"כ מכפר עד שירצה את חבירו, וכן נפסק בשו"ע (סי' תר"ו ס"א). והנה בכה"ח (שם סק"ג) הביא בשם הפוסקים שאם לא ריצה את חבירו, אפילו מה שבין אדם למקום אינו מכפר, והסביר טעם הדבר משום שאם לא ביקש מחילה מחבירו את אשר חטא לו, יש לחוש למדת הדין שמקטרג עליו ביוה"כ לאמר זה לא איכפת ליה מעבירות, שהרי לא ביקש מחילה מחבירו ולמה אתה כביכול תמחול לו. וכ"כ הג"ר יצחק מאלצאן זצ"ל בסידור הגר"א (סוף ענייני תקיעת שופר) דאיך אפשר שהקב"ה יעביר על מדותיו למחול על עבירות שבין אדם למקום, אם האדם הפחות הבא מטפה סרוחה לא יבקש להעביר על מדותיו, וכ"כ בדרשות חת"ס (ח"א עמוד ל"ה, הובא בח"י על יומא פ"ה:).

אבל בגליוני הש"ס (יומא פ"ה:) כ' דלשון המשנה מוכחא להיפך, דהא תנן עבירות שבין אדם למקום יוהכ"פ מכפר, עבירות שבין אדם לחבירו אין יוהכ"פ מכפר עד שירצה את חבירו, הרי מבואר דאינם תלויים זה בזה, אבל הלכה למעשה לדין אין נ"מ, דהלכה פסוקה היא שצריך כל אדם לפייס את חבירו.

פירוט החטא

כ' המ"ב (סי' תר"ו סק"ג) בשם המ"א (שם סק"א) שבשעת בקשת מחילה צריך לפרט מה שחטא לחבירו, והסביר הבי"ח טעם הדבר שכשם שבדין שבין אדם למקום צריך לפרט החטא, ה"ה בדין שבין אדם לחבירו.

והנה המ"ב שם המשיך שאם יודע שחבירו יתבייש מזה כשיפרט החטא אזי לא יפרט אותו. אבל ק"ק דהרי בחפץ חיים (כלל ד' ס"ב) כ' שאם חטא לחבירו בלא שחבירו ידע מזה, אבל נתגנה ע"ז, כגון שדיבר על חבירו לשה"ר והשומעים האמינו לדברים... צריך לגלות לו מה שעשה כנגדו שלא כדין ולבקש ממנו מחילה ע"ז, והוכיח כן מרבינו יונה בשע"ת (שער ג' אות ר"ז), ויותר מזה הרי אומרים בשם הגר"י מסלנט זצ"ל שלפעמים בקשת מחילה מחבירו היא גופא עבירה במה שמצער, דכל זמן שחבירו אינו יודע שביזו אותו ודברו עליו לשה"ר אינו מצטער כלל, ועכשיו שחבירו מבקש ממנו מחילה ומפרט לו מה שעשה, גורם לו עגמת נפש, ולכן כ' שעדיף שיבקש ממנו מחילה סתם באופן כללי. ולכאורה מבואר כשיטת הגר"י מסלנט זצ"ל במה שכי' המ"ב בשם הפוסקים שלא יפרט החטא אם חבירו יתבייש מזה, ואפשר י"ל דמש"כ בספר חפץ חיים מיירי שחבירו לא יתבייש כשיגלה לו שביישו.

אבל לפי המעשה שמספרים על הדו"ד שבין החפץ חיים זצ"ל והגר"י מסלנט זצ"ל, משמע דאין לחלק הכי, דבספר לב אליהו (חכמה ומוסר עמוד קמ"א, ומשם הועתק גם בלב אליהו עה"ת בפי קדושים עמוד מ"ז) הביא שהח"ח זצ"ל בא והראה את ספרו לר' ישראל סלנטר זצ"ל, ושאלו על מש"כ בהל' לשה"ר שאם חטא אחד לחבירו וסיפר עליו לשה"ר, צריך לבקש ממנו מחילה ולפרט לו מה שדיבר עליו כדי שידע במה חטא כנגדו כדי שימחול לו בלב שלם. ושאל אותו הג"ר ישראל הלא כשמספר לו מה שדיבר עליו גורם לו עגמת נפש כעת, והיאך יתכן זה, אם רוצה לעשות תשובה היאך מותר לו לצער את חבירו, וענה לו רבינו החפץ חיים זצ"ל, "מה אעשה שכן פסק רבינו יונה". הרי מבואר דגם בספר חפץ חיים מיירי באופן שגורם לו עגמת נפש במה שמבקש מחילה ממנו ומפרט לו מה שדיבר וצ"ע.

בקשת מחילה כשיודע שחבירו יאמר תפילה זכה

כידוע שבתפילת זכה כל אחד מוחל למי שחטא כנגדו, וא"כ יש לדון האם צריך ללכת ולבקש מחילה מחבירו. המטה משה (סוסי' תתמ"ח) כ' דעצם ההליכה לבקש מחילה עם הבזיון והבושה, הם מכפרים עליו, וכן הובא גם בשם ר' איצל פטרבורגר זצ"ל (שערים המצויינים בהלכה סי' קל"א סק"ח, ומועדים וזמנים ח"א סי' נ"ד), וראיי' לדבר מהגמ' ביומא (פ"ז). שמספרת שטבח אחד חטא כנגד רב ולא בא בעיו"כ לבקש מחילה ממנו, ולכן רב הלך להמציא את עצמו לפני הטבח להקל עליו בקשת המחילה, ולבסוף הטבח נפטר מזה כשלא ביקש מחילה. ולכאורה צריך להבין מדוע רב לא הסתפק במה שמחל לו, ולמה רצה דווקא שהטבח יבקש מחילה ממנו בעצמו, ולכן הביאו ראיי' שיש צורך דווקא שהעובר עבירה יבקש מחילה, אפילו אם חבירו מחלו. ולענ"ד אי משום הא, יש מקום לדחות הראיי', דהרי בתוס' יוהכ"פ שם כ' דכאשר הטבח חטא כנגד רב ואח"כ זלזל בו, סבר רב שגם הוא זלזל בטבח בשעת המריבה, ולכן כאשר הטבח לא בא לבקש מחילה ממנו בעיו"כ, סבר רב שהטבח כנראה סבור שהוא חטא נגד הטבח יותר ממה שהטבח חטא נגדו, ולכן הלך רב אליו לפייסו. לפי פי' זה תו אין ראיי' מהגמ'. עוד יש לדחות הראיי', דהרי שנינו ביומא (כ"ג). דאסור לת"ח למחול על כבודו א"כ מי שפגע בו יבקש מחילה ממנו, וכן נפסק להלכה ברמב"ם ושו"ע (יו"ד סוסי' רמ"ג) שאם ביישו בפרהסיא אסור לת"ח למחול על כבודו עד שיבקש ממנו מחילה, וא"כ

אפשר רב חשב שאינו יכול למחול לו א"כ הטבח יבקש ממנו מחילה. לפי הסבר זה אין להביא ראיי משם למי שאינו ת"ח. אולם מ"מ סברת המטה משה עדיין קיימת, שהבושה והבזיון של בקשת המחילה היא היא חלק מהכפרה.

מה הדין אם מחל בפה ולא בלב

נחלקו הפוסקים במי שנתבקש למחול לחבירו, ואמנם מחל לו בפיו אבל בלבו לא מחל לו, האם נחשב כמחילה, דהא קיי"ל שדברים שבלב אינם דברים, או שמא שאני הכא דכל הקפידא היא בלבו, ומהיכ"ת לומר שמחילה בפיו כשעדיין מקפיד עליו תחשב כמחילה.

הג"ר ראובן גרוזובסקי זצ"ל הביא בשם הגר"י סלנטר זצ"ל שמחילת תרעומות דמי למחילת ממון, וכיון שבממון קיי"ל דברים שבלב אינם דברים, ה"ה בתרעומות, וממילא אם מחל לו בפיו שפיר הוי מחילה, אע"פ שבלבו לא מחל לו (הובא בספר זכרון אבן ציון עמוד תקמ"ב ד"ה אבל), וכן הביא הגליוני הש"ס בקידושין (מ"ט: ד"ה ודברים).

אבל מביאים בשם מרן החזו"א זצ"ל, דרק בדבר שעיקרו בפה שייך הכלל שדברים שבלב אינם דברים, משא"כ במחילה למי שעשה לו עול, שעיקר ענינה היא להסיר קפידתו מלבו, בזה לא מהני מחילה בפה אם עדיין מקפיד עליו בלבו (הובא בחוט שני על ימים נוראים עמוד ק'). עוד מובא שהג"ר איצל פטרבורגר זצ"ל הנהיג לומר בערב יוהכ"פ "הריני מוחל לכולם" ואע"פ שבלב אינו מוחל, אינו אלא דברים שבלב, וכן נהגו בישיבת פוניבז' שדפקו לפני "כל נדרי" שכל אחד יאמר שמוחל לחבירו, אבל כשמרן החזו"א זצ"ל שמע מזה, הגיב דבשלמא כשאומרים תפלת זכה ובוכים טוב טוב, ומבקשים מהקב"ה שכל אחד ימחול לחבירו, אולי ואולי מוחלים באמת, אבל היתכן לומר שעל ידי הכרזה שכל אחד יאמר שמוחל לחבירו, זה עוקר ההקפדה מלבו (מעשה איש ח"א עמוד קס"א), וכן ס"ל לבעל הפלא יועץ (בספרו אורות אילים – מגילה אות קי"ד) שכתב על אלו שאומרים "הריני מוחל וסולח" לפני שהולכים לישון, וז"ל מה בצע כשאין פיו ולבו שוין... לכן עצתי היא, דמאן דאית ליה מילתא בהדי חבריה, לא לימא נוסח זה עד כי יתן אל לבו ויגמור בדעתו לעשות כן עכ"ל.